

(477.)

978.

V. 255

Michelsföldi

M. kir. áll. gyógypedagógiai tanárképző főiskola

Leltári

A III. e. szak 108. folyószám

NÉMÁK MEGSZÓLALTATÁSA

VAGYIS

A SIKETNÉMÁK BESZÉDTANÍTÁSÁNAK KEZDETE

A siketnémák I. osztálybeli kiejtési, írási,
olvasási és beszédtanítási anyagának

ELMÉLETI RÉSZE.

II. KIADÁS.

IRTA:

BORBÉLY SÁNDOR

A siketnémák váci kir. orsz. intézetének igazgatója.

ÁRA 1 KORONA.

1913

Simon Antal

a siketnémák váczy kir. orsz. intézetének első igazgatója (1802-1808), — az „Igaz Mester” írója.

ELÜLJÁRÓ BESZÉD.

Nem az üres szokásért, de egy kis tárgyi mondanivalómért, meg a magam igazolására néhány bevezető sort kell írnom.

Számba akarom ugyanis venni az eddig ismert magyar siketnéma-oktatásbeli abc-s könyveket s ennek révén rá akarok egy-két esetben mutatni az általános tanítás és a részleges természetű siketnéma-oktatás közötti viszonyra. — Ezzel kapcsolatosan az is szemem előtt lebeg, hogy az általános tanítás mezején működő néptanítóink lépten-nyomon találkoznak hol egy tanult, hol egy tanulatlan siketnémaival, akik mellett érdektelenül nem haladhatnak el. Azért e könyvecskénél—noha elsősorban szakembereknek szántam azt—a néptanítókra és más tanügyi emberekre is gondoltam.

I. A MAGYAR SIKETNÉMA-ABC-K, SIMON ANTAL, AZ IRVAOLVASTATÁS ÉS A HANGOZTATÓ MÓDSZER.

A jel szerepét nem tárgyalom; tehát a *kézi,- jel* *lehető,-* vagy az u. n. *ujj-abc*-ről nem szólok. Az írott abc-k sorában első helyen arról a könyvről kell megemlékeznem, mely a váczki kir. országos siketnéma-intézet első igazgatójától: Simon Antaltól jelent meg 1808-ban—Igaz Mester*) cím alatt. Elégszer és

*) Teljes címe: Igaz Mester a ki tanítványait igen rövid idő alatt minden unalom nélkül egyszerre írni és olvasni is megtanítja. — S. A. 1802—1808-ig volt a váczki s. n. int. igazgatója.

kellőleg nem volt még méltányolva e könyv sem az általános, sem a siketnémaoktatás részéről. Be-mutatatom tehát s egy kissé időzöm mellette. —

Tulajdonképen nem abc ez, inkább módszer-tani tanulmány az abc köréből. A hangok keletke-zési, kiejtési, *íratási és olvastatási* módját tárgyalja.

Három szempontból értékes, eredeti értékű e könyv.

1. A kettős jegyű (gy, ty stb.) hangok írására csak egy- egy betűalakot ajánl (s alkalmazza is egész könyvén át), melyet egy, a betű fölé tett ka-lapszerű jeggyel (—) jelöl meg.*)

2. Elitéli azt a tanítási eljárást, mely előbb a nyomtatott betűkkel ismerteti meg a tanulót, hogy-sem írásra tanítaná előbb őket. „A természet rend-je—úgymond—megfordítottatik és elébb a nyomtatott, az után az írott betűk vétetnek elé az iskolákba, mintha könnyebb volna a nyomtatást, hogy sem az írást majmozni! Vagy nagyobb haszna volna a kö-zönséges életben a nyomtatásnak mintsem az írás-nak!? Avagy mintha a nyomtatás volna az írásnak fundamentoma!? Holott mind könnyebb az írást majmozni, mind nagyobb hasznát is vesszük a kö-zönséges életben, mind pedig ő a fundamentoma a nyomtatásnak. *Az írást kell tehát először az isko-lában tanítani.*“

*) Ilyféle írásmódot ajánl Pivár Ignác 1892-95. évekbeli váci siketnéma-intézeti igazgató is, ki a nevezett intézet 1892-93. évi értesítőjéhez csatolt 2 lapnyi mellékleten az összetett mássalhangzók fonetikájának megfelelő betűket mutat be. E megfelelő betűk pedig szerinte az s, z, c, k, g, t, d, l, n betűk-nek kis részben módosított alakjai lennének.

„Más az, hogy mind eddig a gyermekek elméje a betűknek pusztá nevével kinoztatik, anélkül, hogy ugyanazon tanulandó betűket egyszersmind rajzolni is tanulnák: holott az emberi elme olyan tulajdonsággal bir; hogy azt sokkal előbb megtanulja, amelynél több érzékenységek foglalatoskodnak. Innét tehát kitetszik, hogy az *gyermeket az írásra kellene fogni, mihelyest csak a betűk esmeretébe belekapnak*“. —

Ime! az írva-olvasztató módszer. melyet Simon Antal és siketnéma-intézeti tanártársai már 1808-ban (sőt előbb is, már 1802-től kezdve) megvalósítottak! Legalább is épen 11 évvel előbb, hogysem az írva-olvasztató módszer kimondott atyamestere: Graser János kiadta volna 1819-ben erre vonatkozó művét: *Der erste Kinder-Unterricht, die erste Kindes-Qual*. Bayreuth 1819.—Legalább is annyi önérzettel, mint amily kisdéd e munka és korlátolt elterjedettségü leend e kis könyv, hirdetni kívánom ez elrejtett tény a magyar gényusz és a magyar siketnéma-oktatás dicséretére.

3. Harmadik értéksége az Igaz Mesternek az, hogy az ez időben uralkodott *syllabizáltató* módszernek a tudatosság teljes erejével izen hadat és sürgeti a *hangoztató módszert* . „ a betűket—úgymond—nem a magok valóságos nevéen, hanem más néven mintsem az olvasásban előjőnek tanulják nevezni (a tanítványok). Így neveztetnek a mássalhangzók: bé, cé, dé, (stb). Már most mondja nékem valaki, hogy ezen betűk így ejtetnek az olvasás közben, ha az hozzájuk ragasztott á, vagy

é, vagy egyes szótagocskák mellett nem állnak, és én azt mondom, hogy tudatlanabb egy siket némánál, és hogy egy beszélni megtanult siketnéma a betűk kimondásában tanítója lehetne."

„Nem igaz tehát, hogy a betűk a feljebb megírt mód szerint hangzanak; de az sem igaz, hogy úgy hangzanak, mint némelyek vélekednek, kik az olvasás tanulásában könnyebbíteni kívánván, így ejtik a betűket: *be, ce, de, fe, ge, he.* (stb).- Miért taníttatnak tehát a gyenge gyermekek a betűknek olyan nevezetére, amely nem valóságos? - *Minden betű azon néven taníttassék, amineművel előfordul az olvasásban.*" (A magán és mássalhangzóknak még az elnevezését is rosznak mondja; helyettük a fő- és alhang a megfelelőbb). "..... „Ha a gyermek ezen szavat: *illetlenség* akarja a közönséges mód szerint sillabizálni, nemde így erőlteti és fárasztja magát: i el: il—el e té: let—illet—el e en: len—illetlen—es é g: ség—illetlenség."

„Boldog Isten! -így kiált fel- nem nagy illetlenség-e ez, a gyenge gyermeket így kinozni, így terhelni! Holott sokkal könnyebb volna a följebb említett mód szerint ezen szavat 4 sillabával így olvasni: il-let-len-ség, minden szószaporítás nélkül kimondani!"

Ime! a hangoztatva olvastató módszernek magyarországi első szószólója és végrehajtója szintén Simon Antal, a siketnémák tanára volt- már 1808-ban, hacsak nem már 1802-ben is, t. i. a váci siketnéma intézet megnyitása idején. Ezen, a másik korszakos tanítástani tényen érzett örömet sem titkoljuk el, sőt az érdeméért nevezetes férfi iránt tartozó kegyeletos érzésből és a siket-

néma-oktatásnak megfelelő megbecsültetése érdekében 100 esztendei hallgatás után indokoltnak látom, hogy azt itt nyilvánosan is megemlitsem és az érdemnek elismeréssel adózzunk.

Hogy a hangoztató módszert Simon Antal találta volna fel, nem állítjuk. De azt igen, hogy ha előtte senki sem eszmélt volna rá, öneki foglalkozásánál fogva—mert siketnémákat tanított beszélni—fel kellett volna találnia. Aminthogy igaz is, hogy a *siketnémák első tanítói találták fel a hangoztató módszert*. E nélkül a beszédtanítás meg sem kezdhető. Simon „Igaz Mester”-ének is pl. legelső szavai ezek: „Üres óráimban a kisdedeknek mostani tanítási módját megvizsgálván, azt találtam, hogy *ők én tölem és tanítóimnak munkáitól oly messze vagynak, mint ég a földtől*. A közönséges levelekben, és a német birodalomban kiadott némely könyvekben is észrevévén, hogyan foly a per az olvasásnak tanítási módjáról, azt tapasztaltam, hogy még eddig főképen a mi magyar hazánkban vagy igen kevesen, vagy talán senki sem tanította az olvasást a természetnek igaz útján, ide nem számlálván a siketnémák tanítóit.”—Ime! míg a külföldön folyik a paedagógus pör s itthon alig tudnak róla, addig Simon Antal Igaz Mestere már el is indult a maga esze után, a helyes úton.

Simon kijelentése kétségtelenné teszi, hogy ő nem Stephani Heinrichnek 1807-ben megjelent Fibel für Kinder című könyvéből tanulta el a hangoztató módszert, kiről azt mondja a köztudat, hogy ő (Stephani) találta fel a hangoztató módszert. Simon Antal ép úgy feltalálta a hangoztató módszert, mint Stephani—sőt inkább, mert Simonnak elsőren-

dü foglalkozása volt már 1802-től kezdve a siketnémák tanítása, Graser és Stephani pedig csak „siketnémák tanításával is foglalkoztak.”

Az igazság különben az, hogy előttük már többen feltalálták a hangoztató módszert, csak nem volt vele oly általános szerencsájük, mint Stephaninak. Így- többek között- *Ickelsamer* Bálintról fel van jegyezve, hogy 1530 táján adott ki egy munkát az olvasás helyes tanítási módjáról, melyben a betűztetési módszer helyett a hangoztatást ajánlja. *Iuan Pablo Bonet*, a siketnémáknak első tanítója szintén adott ki egy könyvet 1620-ban Madridban- ily címmel: „A betűknek elemeikre való felbontása és a némák beszédre való tanításának művészete.” „A betűztető módszer késlelteti- úgymond- a gyermeket, hogy megtanuljanak egy oly könnyű dolgot, mint az olvasás, mert sok időt kell arra fordítani, hogy a betű neveit megtanulják; és ugyanannyi időt kell arra szánni, hogy belássák a betűk neveinek fölösleges voltát.” Ő pl. a *Francisko* szónak betűztetésével állítja pellengére a régi módszert így: efe (ef), erre (er), a, enne (en), ce, i, ese (es) ce, o.

Hasonló értelemben szólott s szintén gyakorlatilag alkalmazta a hangoztató módszert a siketnéma-oktatás egy másik kimagasló alakja: *Amman Konrád János*, ki 1692-ben*) megjelent „Surdus Lo-

*) Szőnyi Nagy István tornai, majd kolozsvári prédikátor és tanító is adott ki egy a hangoztató módszerre épített ABC-t. Nem lehetetlen, sőt valószínű, hogy a külföldről és külföldre járó kereskedő hivei, kikkel ő a vallásos buzgóság révén szoros és gyakori összeköttetésben volt - hozták neki a szokásos ajándékok között Ammannak ezt a könyvét, melynek ha-

quens"-ében így szól: „Ennek a módszernek nagy haszna lesz az iskolában, különösen, ha oly nyelveket tanítanak, amelyeknek betűit egész szókkal szokták megnevezni, mint például alfa, omega stb.”

Íme a siketnéma-oktatás mily két,-nagy értékű erkölcsi tőkével fizette vissza az általános tanítástannak azt a kölcsönt, melyet tőle kapott. A siketnéma-oktatás ugyanis—mint szintén tanítási ágazat — az általános tanítás keretén belül kell, hogy érvényesüljön, annak általános érvényű tanítási elveihöz kell, hogy alkalmazkodjék, annak főgyökeréből kell, hogy táplálkozzék. Ezért az új hajtás: a siketnémaoktatás hálás is a törzsnek: az általános didaktikának. De, a mint eddig is nem egy hasznos viszonzást tett már a siketnéma-oktatás az általános tanítástannak, akként nem lehetetlen, hogy az általános elveknek gyakorlati, részletes kidolgozásával még ezután is fog tenni.

Simon Antal „Igazmester”-e után több abc-s könyv is megjelent már a magyar siketnéma oktatás terén, de egyikről sem mondhatni el, hogy jelentőségében csak meg is közelítette volna az Igaz Mestert. Időrendileg a Szabó Mihály szegedi tanítóképző-intézeti igazgatónak 1886-ban kiadott *Siketnémák abc-je* és a *Beszélő Siketnéma* c. könyve következik. Az első a gyakorlati rész, a második pedig elméleti hozzászólások és tanácsok foglalátja.

tása alatt (?) adta aztán ő ki Kolozsvárott 1695-ben—tehát Stephani előtt 112 évvel — a Magyar iskola-ját, Ebben a könyvben a „paradicsomban” szó betűztetésével teszi nevetségessé a régi sillabizáltató módszert, mondván: 62 hang helyett 12 hanggal is ki lehet ejteni ezt a szót. „Nagy hiába valóságnak és ke-rengő útvesztésnek” nevezi a sillabizálást.

Kevés szakszerűség, több tájékozatlanság és a német példák nem sikerült utánzása jellemzik.

Scherer Istvánnak 1885-den litographiailag sokszorosított *ABC. és olvasókönyv-e* a siketnéma iskolák első osztálya számára írottan csak a váczi intézetben használtatott egy pár évig.

Berinza János és Scherer István váczi tanárok az 1890-es évek elején adtak ki egy abc-s könyvet ily cím alatt: *A siketnémák tárgyi és alaki nyelvoktatása*. Az I.-kiadás 10-12 év alatt elfogyott; II. kiadás nem következett.

Németh László és Váradi Zsigmond *ABC-és olvasókönyv* c. alatt adtak ki 1902-ben egy idevágó könyvet;—elfogyott.

Markovits Árpád jolsvai siketnéma-intézeti igazgató is állított össze 1908 táján egy abc-ét, de kiadására nem került sor.

Emmer István debreceni siketnéma-intézeti tanár is készített 1912-ben egy képes abc-könyvet a „Kis siketnémáinak.” Részben nyomdai, részben litographiai sokszorosítás, de a debreceni iskolán kívül nem ismeretes, nincs forgalomban.

II. E KÉPES ABC ALAPGONDOLATA.

Részint tehát elfogytak, másrészt pedig mert nem bocsájtatnak közforgalomba a siketnémák számára szükséges abc-könyvek, indokoltnak látszik, hogy egy oly abc készíttessék, mely általános használatra szánva közkézen forogjon. Midőn e munkácskára vállalkoztam, egy tartozásomat is óhajtottam leróni a magyar siketnéma-oktatásnak, t. i. hogy a II-III.-osztály számára irt s már megjelent Beszédtanítási vezérkönyvemnek kezdete is legyen.

A két kötetű abc-s könyvecskémnek szerkesztési alapgondolata három ponton nyugszik.

1., Azt tapasztaltam ugyanis, hogy eddigi tanítási eljárásunk szerint az I-osztályos növendékek-nél több-kevesebb eredménnyel kifejlesztettek ugyan a beszédhangok s azok ugyancsak több-kevesebb szóban be is gyakoroltattak, de az I-osztály vége s a II. osztály kezdete között mégis oly nagy hézag van, hogy ott csak ugrásról és aztán bukda-csolásról lehet szó, mert nincsen kellő áthidalás. Ugyanis: Egyrészt nem elég az I. osztály eddigi eredménye, másrészt sok a II. osztálytól való követelmény. A II-osztály tananyagát—noha soknak látszik—nem ajánlom, hogy kevesbitsük. Helyette inkább törekedjünk fokozni az I. osztály eredményét. Ezt pedig az I. osztályu tananyagának lépcsőzetesebbé tételével és többszöri ismétlésével érhetjük el.

Eddigi mód szerint — általánosságban szólva — az volt a tanmenet, hogy az egyes betűk (hangok) alatt csoportosítottunk néhány szót, pl. *e*, *szem*

kefe, teve, fekete stb. és ezeket itt egyvégtében gyakoroltattuk. Ennek két hibája van. Egyik ez: Nem vettük eléggé észbe, hogy az az akadozó nyelvű néma, aki már tudja ugyan pl. az *e, sz, m, f, t, v, k*, hangokat, és a *szem, kefe, teve* szókat is ki tudja már ejteni—tűrhetően, az még nem elég mozgékony nyelvű arra, hogy vele pl. a *fekete* szót is kiejtetni akarhassuk. Tehát mintha nem lett volna meg eddigi eljárásunkban a kellő fokozatosság. —

A másik hiba pedig az, hogy ha egyszer jól-rosszul általestünk az illető hangok alá csoportosított szók kiejtésén, akkor mintegy abban a tudatban éltünk, hogy most már bármelyik ide besorozható szót is jól el kell olvasni tudnia a tanulónak anélkül, hogy annak hangtani nehézségeivel kellőleg foglalkoztunk volna. Pl. Erzsébet, Aranka stb. Azért e szempontokra, különös figyelemmel voltam. A *fokozatosság és ismétlés elvét* összekapcsolva, a gyakorlatban akként valósítottam meg, hogy a kiejtendő és leírandó hangokra, szókra, szólamokra több fokozatot csináltam, s ugyanekkor egy-szersmind jogcímat találtam és adtam az ismétlésre is.

2., Midőn ez abc-vel egy érzett hiányt akartam kitölteni, egyben, vagy másban valamivel tökéletesebbet, jobbat is szándékoztam adni az eddigieknél. Ezért alkalmaztam a *képeket* is. A képek nézése tudvalevőleg általában minden ember lelkére élnékitőleg hat. Még inkább a gyermekére. Mennyivel inkább a siketnémáéra, aki érzéketlen füle helyett is a szemét használja! Nem vagyok barátja annak a tanításbeli tulságos képmutatásnak, mely az eleven, valóságos életet is festett képek-

kel akarja helyettesíteni. Azonban, ahol a közvetlenség hiányzik, ott nemcsak lehet, de kell is szerepet biztosítani a képnek. A siketnéma testi fogyatkozása és lelki parlagiassága pedig ennél többet is követel. Olyan a tanulatlan és kisded siketnéma lelke, mint a fogékonytalan futó homok, melyet előbb a szemnek kellemes és a léleknek üdítő ültetvényével kell le- és megkötni, hogy aztán a hasznos még is megfogamzhassek benne. Ám a beszédretanítás kezdetén nem választhatjuk mindigart az életnek legérdekesebb jelenségét a tanítás anyagául. Itt a hangképzés nehézsége a legfőbb és leginkább követendő szempont. Kénytelenek vagyunk tehát a hangkiejtés szempontjából sokszor csupán fonétikai értékű, tehát kevésbé érdekes hangcsoportokon kezdeni és végrehajtani a tanítást. A *páva, pata, púp, makk, mák*, stb. fonétikai szempontú szókat kell előbb szerepeltetnünk, hogysem a *jó, kell, nem szabad, szeretem* stb. gyakorlati értékű szólamokat mondhatnók.

E kényszerhelyzetben szomjuhozza a lélek azt az élénkséget, melyet a képek adhatnak. Ezen kívül a kép abban is segíti a lelket, hogy ez a hangcsoportot és a fogalmat összekösse, megőrizze s szóanyagot gyűjtsön a beszéd számára.

3., Harmadik alapgondolata az volt az abc-s könyvemnek, hogy melléje, de külön kötetben módszertani utasításokat, gyakorlati tanácsokat is illesszek. Egyrészt két évtizednél több időn át szerzett tapasztalatom, másrészt az a hasonló tény bátorított fel erre, hogy felsőbb utasításra én készítettem volt el a közelmúltban a beszédretanításnak II. III. osztályu vezérkönyvét is, melyet szintén meg-

felelő módszertani magyarázatok kísérnek.*) A tanítási eljárásnak legalsó lépcsőjét im össze akartam tehát illeszteni—habár utólagosan—a már elkészült és elhelyezett II. és III. lépcsővel. Ha ez indítóokhoz még hozzáveszem, hogy a siketnémaoktatásnak a közeli múltban történt külsőleges fejlődésével aránylag sok ifju ember lépett a siketnémaoktatás terére, úgy vélekedem: hasznára is lehetek némely egyeseknek, kik a tapasztalaton alapuló ismeretet nem tartják kevesebbnek az elméleti úton szerzett tudásnál. — Meg aztán: néptanítóink is gyakorta találunk útjukban tanulatlan siketnémákat. Ha e kis munkámmal nem taníthatom is meg őket arra, hogy a hangfejlesztés szempontjából elegendő eredménnyel foglalkozhassanak a siketnémával, arra mégis akartam módot találni, hogy a néptanítótság köréből a siketnémák tanításmódja iránt hozzám jutott számos érdeklődésre ezzel a munkácskával válaszolván, az érdeklődők ismeretkörét bővítsem s ezzel a közműveltségnek ily módon is hasznára legyenek.

Vác 1913. május hó 1.-én

Borbély Sándor

*) Vezérkönyv a siketnémák beszédtanításához. II, III, osztály. A vall. és közokt. miniszt. megbízásából írta Borbély Sándor. Vác 1911.

A SIKETNÉMAK TANITHATÓSÁGA.

A siketnémákat nevelhetjük, taníthatjuk észszerű cselekedetekkel (utánzásra méltó példákkal), továbbá: jellel, írással-olvasással és beszéddel, vagy pedig ezeknek összeségével, vagy tetszés szerinti csoportosításával.

Különösképen azonban három tanítási módot szoktak megkülönböztetni u. m. 1. a *jellel* 2. a *beszéltet* tanítás módszerét, és 3. a *jel- beszéd- és írás* együttes alkalmazását, melyet *vegyes módszer*-nek szoktak nevezni.

1., A siketnémákkal való első foglalkozás kísérlete és kezdetleges nevelése, tanítása a nem ismert multban a *jel* segítségével kellett, hogy történjék. Történeti adatok hiányában is állíthatjuk ezt, mert a nem tanított némának ez az egyedüli—habár gyarló—kifejezési eszköze; a szakszerűleg nem képzett beszélő környezetnek pedig ez a legkinálkozóbb, legkönnyebb megértetési módja a siketnéma számára. A mai időben is így van. Akár a kised: 3-5-7 éves tanulatlan siketnéma,- akár a szakszerűleg nem képzett nagy közönség szempontjából az általános természetes jel az egyedüli érintkezési, szoktatási, nevelési és *általános oktatási* eszköz.

A történeti időtől kezdve, azaz a rákészült, szakszerű és tudatos tanítás korszakában már kitűnik és egymástól meg is különböztethető a *jel és beszéd* tanítási módszere.

Nem említve Jézus Krisztusnak ide vágó csodás tetteit — tudtunkal *Pedro de Ponce* spanyol barát volt az első, (1584) ki a siketnémáknak tervszerű, céltudatos tanításával foglalkozott. A hiá-

nyos adatokból úgy tudjuk és aztán következtetjük, hogy Ponce főként az írás segítségével tanította a siketnémákat az ismeretekre. Részben a kiejtés is gyakoroltatott; de a beszéd *cél*nek is csak kisebb részben volt az, annál kevésbbé lehetett a tanításnak *eszköze*.

2., *Juan Pablo Bonet* volt a második, kiről tudjuk, hogy siketnémák tanításával foglalkozott. „A betűknek elemeikre való felbontása és a némák beszédre való tanításának művészete Madrid 1620” című munkája*), valamint a Bonetről szóló feljegyzések arról tanuskodnak, hogy Bonet *nemcsak jelekkel* (kézi abc) tanította tanítványait, *hanem a hangképzést is kitűzvé*n célul, az előbeszéd megértésével és gyakoroltatásával is üzte a tanítást.

Bizonynal Bonetnek e kezdeményező munkájából és eljárásából fejlett ki idővel az az ellentétes és egymással szemben nagy irodalmi harcokat kiállott két tanítási mód, mely később *francia* és *német módszer* nevezete alatt emlegetve lett híressé. A francia módszer a rendszeres, kiművelt jelelést állítja a tanítás alapjául és eszközéül, a német módszer pedig — hangzó vonatkozásában — a beszélt nyelvet tekinti elérendő célnek, hogy aztán a tanítás és okulás eszközévé lehessen.

A német módszernek: a *beszéd*-tanításnak alapvetője *Amman Konrád János* svájci születésű és tanulása, aztán amsterdami orvos volt, ki az 1692-ben kiadott *Surdus Loqueus***) című munkájá-

*) Franciából magyarra fordította Adler Simon, a vakok budapesti, — Wechselmann féle intézetének igazgatója. Kiadta a Siketnéma-Intézeti Tanárok Országos Egyesülete 1907.

**) Beszélő Süket. Latin eredetiből magyarra fordította Szabó Imre budapesti siketnéma-intézeti hittanár.

ban azt a módot és módszert ismerteti, melynek segítségével a siketen született egyén beszélni megtanulhat. Ezt a módszert tette magáévá és azután védelmezte erős, szívós kitartással *Heinicke* Sámuel (1729-1790), midőn *Abbe de l' Epée* rendszeressé tett s kiművelt mesterséges beszédjeleivel párisi intézetében megalapította s oly nagy tisztelt hírnévre emelte az u. n. francia ³tanítási módszert, hogy koronás fők elismerése, a francia tudós társaság kiváló megbecsülése s egy ország lelkes tapsa jutalmazta meg benne a *francia (jel) módszer* elért eredményeit.

Az *Abbe de l' Epée* és *Heinicke* heves, szenvedelmes irodalmi harca megszűnt bár az ő halálukkal, (1789 és 1790) de a jel és beszédmódszer szerinti kétféle tanítási küzdelem eltartott 1880-ig, midőn ugyanis a siketnéma-intézeti tanárok milánói kongresszusa a beszédre tanító módszernek adott elsőbbséget a jelbeszéd fölött.

3., Ám, míg e harcok folytak, kialakult egy közbeeső harmadik tanítási mód is, az u. n. *vegyes módszer*, mely amellet, hogy egyrészt a jel használatát fentartandónak, másrészt a beszéd tanítását némelyeknél sikerre vezetőnek, tehát gyakorlandónak ismerte el: az írott nyelv ismeretét is célul tűzte ki s elsőrendű eszközként használta. Ily alapelvek szerint szerveztetett, és aztán teljesítette hivatását a magyarországi első siketnéma-intézet: a váczi is 1802-1873-ig. 1873-ban azonban a váczi intézetben is a tisztán beszélve tanító módszer lépett érvényre. Újabb intézeteink, melyek mind 1873 után keletkeztek, már a beszélve tanító módszer irányelveit követik.

A beszédre tanítás és a beszélve tanítás alap-
elvén készült a magyarországi siketnéma intézetek
részére 1900-ban kiadott „Tanterv és módszeres uta-
sítások” című könyv. Ennek az alapelvnek kifejezője
és magyarázója az 1911-ben kiadott Beszédtanítási
vezérkönyv (II. III. osztály); és ez utóbbi könyv-
nek utólagosan letett első lépcsője e könyvnek I.
kötetű párja: a képes ABC is.

HOGYAN TANITHATÓ MEG A SI- KETSÉGE MIATTI NÉMA BESZÉLNI.

Az éperzékűek a beszédet hallás útján, ön-
tudatlanul tanulják meg, mert a beszéd első sor-
ban és főként hallható jelenség. Azonban valamely
jelenség nemcsak egy érzékszervünkkel fogható
fel, — többel is érzékelhető. Így például egy szem
őszibarack nemcsak a látás után ismerhető meg,
de kézbe véve, tapintata is elárulja annak mivoltát.
És ha nem láthatjuk és nem tapinthatjuk is meg,
de ha szájunkba kerül,—izlelő képességünkkel meg-
különböztethetjük azt minden más tárgytól. És ha
végre ez a felfoghatási mód is el lenne zárva előlünk:
nem látva, nem érintve, nem izlelve is tudomást
vehetünk róla a szagoló érzékünkkel. Az érzékelő
szerveknek ez a kisegítő szereplésük — több-ke-
vesebb kiterjedéssel—az embernek minden jelenség-
gel való viszonyában meg van.—Igy a beszédnél is.

Az ember nemcsak hallhatja a beszédet, azaz
az ezzel járó hangot, de láthatja is a szájnak a
beszéddel járó mozgását, alakulását, valamint a
kilehelt levegő nyomát valamely eléje tartott fényes

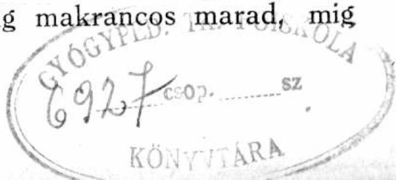
lapon ; észlelheti továbbá a beszéddel járó levegő használatát a mellkas emelkedésében és visszaesésében ; ezen felül pedig tapintó érzékével a mellen, gégén, az ajkak körül rezgéseket vehet észre és a kilehelt levegő hűs, vagy meleg szelletét is érezheti a szája elé tartott kezével.

Az érzékszerveknek e kölcsönösen ható, kiegészítő működésén alapszik a siketnémáknak mesterséges úton történő beszédtanítása is : láttatjuk és érzékeltetjük velük a beszédnek látható és érzékelhető jelenségeit.

SZOKTATÁS ÉS KÉSZÜLET A TANÍTÁSHOZ.

Az az I. osztályos siketnéma tanuló, ki nem az előkészítő osztályból került ide, az első napokban még nem alkalmas a komoly tanításra. Egyrészt a megszokott kedves otthonnak és anyai szeretetnek, — másrészt a kellő megértésnek és megértetésnek hiánya azt kívánja, hogy az első néhány nap a megengedhetőség határán belül a növendékek kedvtelésére fordittassék. E széles kedvtelés aztán fokozatossággal és kellő átmenetekkel az érdeklődés, a figyelem és figyelem révén szoríttassék a hangképzés keskenyebb ösvényére.

Nem egyformák a növendékek. Némelyiknél egy gyöngéd rápillantás, vagy rámosolygás is elég, hogy bizalmát megnyerjük. A másiknál egy gyöngéd simogatás, biztatás, megdicsérés is kell. A harmadiknak talán csak egy játékszer, képeskönyv, vagy valamely íróeszköz képes lekötni a figyelmét. A negyedik talán mindaddig makrancos marad, míg

csak foglalkozunk vele; ellenben, ha figyelmen kívül hagyjuk öt sirásával, s a többivel érdekes játékot játszunk, előbb csak ujjai között kandikál ki a játékra, majd leengedi arcáról kezét, és később közelebb húzódik társaihoz, végre pedig maga-magától belevegyül a játékba. A gyomor élvezete azonban 2-3 nap múlva mindeniket meghódítja s mindenikkel feledteti a szülő- és szülőföld iránti fájdalmát.

A játékok és érdekes foglalkozások különféle és számosak. Azok közül azonban ne maradjon el, sőt a hangképzést megelőzőleg okvetlenül forduljon elé a *papír-szeletkének*, *papír-szélmalomnak* játékos fuvása; a *gyertya* lángjának, vagy egy *disznóhólyagnak* sorrendszerü el-és felfuvása; továbbá az orrkifuvás; a katonás felállás, leülés és a *tornaszerű mozgások*, melyek nekik érdekesek, nekünk pedig célirányosak. Aztán próbáljanak az orr-és száj viszonyának változtatásával lélekezlni. Firkáljanak a falí táblán és rajzoljanak azon tetszés szerinti, vagy könnyen utánoszható mintákat: vonalakat és alakokat. — Ez se legyen tanítás, csak kedvtöltés, amely azonban maga-magától is részben figyelmet, részben *fegyelmet* feltételez már.

Majd következék előbb a tükörben, aztán a nélkül az ajkak és nyelv mozgásának megfigyelése, utánzása. Kövesse ezt a lehellet érzékeltetése, utánzása; a mellkas emelkedésének és esésének, a gége és mellkas rezgésének látás és tapintat útján való észrevétetése, mely már *figyelmet* is kíván és *feltételez*. — Ezek a mingyárt megkezdendő hangképzésnek elüljáró gyakorlatai.

A ZÖNGE-HANG KÉPZÉSE.

Az első kifejlesztendő hang a zönge.)* Ez a hangszalagoknak rezgése által keletkezik. Kijöhet ez a hang az orron, vagy a szájon át s mindkét esetben zönge. Mégis jobb, ha a zöngét a szájüregben irányítjuk kifelé, mert a beszédhangok tulnyomó része itt jön ki; tehát inkább és előbb ezt szokja meg a tanuló is. Másrészt meg azért is kívánatos ez a képzési mód, nehogy a tanítás elején jelentkező orrhang rányomja színezetét a következő többi nem orrhangú hangokra s ezeket is názálisakká tegye.

A zöngének főtulajdonsága, hogy képzésekor a hangszalagok s a mell- és a szájüreg rezegnek; tehát ezt kell érzékeltetni és megjegyeztetni a növendékkel is. Egyik kezét gégénkre stb., a másikat a magáéra téve, kicsiny szájnyílással — amennyi a nyelvet nem mozditja ki nyugalmi helyzetéből — á, ó, a-hoz, e-hez hasonló zönge hangokat ejtünk. A legtöbb esetben ezt a zöngét észreveszi s jól utánozza is a gyermek. Van azonban több oly eset is, hogy e mozgást nem veszi észre és nem utánozza, vagy rosszul utánozza a tanuló.**]

*) A főhangoknak az anyaga ez, a zöngés mássalhangzóknak pedig a lényeges alkotó része.

**) Növendékeinket ugyanis legalább három csoportra osztályozhatjuk. 1. Részleges hallók, akik rendszerint oly mértékben gyengetehetségűek, a mily fokban hallók. 2. Egészen süketek, akik jó és közepes tehetségűek. 3. Egészen süketek, akik gyengetehetségűek. — A részleges hallók hangzóhallásuak, szóhallásuak és mondathallásuak. Ezeknél az illető hangnak, vagy rövid szóknak hangos, erélyes ejtésével a fül is felhasználható a hangképzésre és beszédtanításra.

A zöngé létrehozásánál ily lehetőségek és nehézségek szoktak mutatkozni : 1., *A tanuló nem tud egyenletesen lélekzeni, a levegőt befelé szivja, vagy visszatartja,* — mikor hangot akar adni. Ez esetben magát a hangképzési szándékot félretéve, egyedül a szabályos lélekzésre s a levegőnek kilökni tudására fordítunk minden igyekezetet.

Több esetben oly erélytelen a tanuló, hogy még az égő gyertyát sem képes elfujni. Ennél azonban elemibb próbálkozást már nem ismerünk ; tehát továbbra is csak ez és a papírszeletkének, és papírszélmalomnak, és hasonló könnyű tárgyaknak fuvogatása legyen a gyakorlat. Az ily gyakorlatoknál maga a cselekvés eredménye a legjobb szemlélet a tanuló számára. Az értelmességnek magasabb fokával már a mellkas emelkedésén és esésén, meg a rekeszizom működésén és a száj elé tartott kézre, vagy tenyérbe irányított fuvalaton is észlelhető ez a jelenség.

A lélekzetnek szabálytalanságával és erélytelenségével rendszerint összefügg egyrészt a növendék hangjának gyakori orrszinezete, másrészt az, hogy az illető növendék nem képes kifujni az orrát. — Ez ellen is az a tanács, hogy a fenti fuvási és lélekzési gyakorlatok fokozatossággal és türelemmel folytattassanak s akként váltakozzanak, hogy a lélekzést és levegőkifuvást az orron át is végezzék. A cselekvéssel járó jelenségeket pedig minden lehető módon szemléljék, érzékeljék a tanulók a tanáron és önmagukon.

2. *Midőn a szabályos lélekzés már biztosítva van, kibocsájtja ugyan a tanuló a levegőt, de talán zön-*

gétlen, susogó, hehezetes, orrszinezetű, vagy legjobb esetben is erélytelen az a hang. Ha zöngétlen a hang, e hiányon az segít, ha a zöngét továbbra is szemlélhetőleg hangoztatjuk — különféle alakban. Érzékelje azt a tanuló egyik kezével a mi gégénken, arcunkon, mellünkön, másik kezével pedig magán. Majdnem minden tanulónak más és más a kulcsa, mellyel e zöngét felfogni és reprodukálni tudja. Egyik a *pá*, vagy *pápápá* hangcsoport zöngéjét veszi észre, másik az *ó*, *ú*, vagy *i* iránt érzékeny, a harmadiknál a puszta *e* vezet eredményre, negyediknél a *bbb, bababa, bebebe* hangcsoportban jelentkezik a zöngé, az ötödik a *v*-ben fogja meg a zöngét, a hatodiknál a *tetete, tatata* féle hangcsoportból kel ki a tiszta zöngé stb. stb ;

Tehát ne a rosszul ejtett egy hangrál, hangcsoportnál időzzünk sokáig, hogy azt megjavítani akarjuk, hanem inkább más-más hangösszetételekben keressük azt a hanghullámot (zöngét), melyre a növendék csengő viszhangot képes adni.

Arra is van gyakran eset, hogy *m* színezettel (az orron át) jelentkezik a zöngé. Kezdetnek ez is valami, de ebben megnyugodni nem szabad, mert a zöngéknek legnagyobb része a szájon jön létre. S ha jónak fogadjuk el az *m*-et, megszokja a tanuló s a többi zöngére is rányomódik az orrhangu színezet. Az orrhangu színezet leszoktatására a *pá, tó, fa* szóknak erélyesebben képzett *p, t, f* hangja a legajánlatosabb. —

Az erélytelen hang, ha máskülönben zöngés, egyelőre megnyugtató lehet. Fog az erősödni magától is. Mi csak óvatossággal siettessük, nehogy erőltetetté, fátyolozottá legyen.

A zöngé keresési módjai közül egyik módozat sem az egyedüli legjobb — valamennyi növendék-re alkalmazva ; de viszont más-más tanulóval szemben mindegyik fogás lehet a legjobb. Azért nem szabad egyre eskünni, s didaktikai hiba lenne nem keresni valamennyi közül a legjobbat.

3. *A kiejtett zöngé a kelleténél mélyebb, vagy magasabb.* Ennek az a valószínű oka, hogy minden növendékkel szemben talán egyazon hangcsoportot s egyforma rezgésű hanghullámokat szoktunk kibocsájtani s szemléltetni. Ezek pedig az illető tanulóknál az ő szervezetük és egyéniségük szerint más és más érzeteket váltanak ki, s ezek alapján más-más hang kiejtésére kapnak ingert a növendékek. Az is lehetséges azonban, hogy a felfogás helyes volt, csak a visszahangoztatás harmóniáját nem találja meg a tanuló.

Akár így, akár úgy van, — ez eléforduló tények arra figyelmeztetnek, hogy a hangképzés a tanuló egyéniségének figyelembe vételével történjék. Ha a kisdéd 7-8 éves tanuló, (talán épen leányka) vastag, mély hangon szólal meg, ez annak a jele, hogy az ő számára rossz volt a mi minta-hangunk. Ily esetben az *ó, ú, i* féle magasabb képzésű hangokkal és a *tátátá, tetete* féle, vagy más, kevésbé zöngés hangcsoportokkal tegyünk kísérletet. A magas, fej-hangot ellenben a mi hangunk mélyebb-, s mellünk erősebb rezgésével, valamint a növendék felső testének könnyeb rázogatóásával igyekezzünk létrehozni. Érzékelje a növendék az önmağa mellén, gégéjén és arcán is a hanghullámokat, miközben a gégéjére tett 1-2 ujjával gyöngéden rezegtethetjük is a gégéjét. A fejhang leszállítására a *bebebe, ba-*

baba és *m* féle mélyebb rezgésű hangok a legjobbak.

4. A kiejtett zönge erőltetett és fátyolozott szokott lenni. Ez szintén azért van, mert minden növendéknél ugyanazzal az egy-két hanggal (pá, á) szokták keresni a tiszta zöngét. 4-5 tanuló nál sikerül az aránylag elég tiszta, csengő zönge. 7-8 esetben azonban fátyolozott lesz a hang, mert erőltetett a mód. A hang szemléltetése alkalmával ugyanis beszélő szervünkkel együtt arc kifejezésünk is a rendesnél nagyobb erő kifejtést árul el. A tanuló jóhiszeműleg akarván minket utánozni, nagyon kinyitja száját, hátrahúzza, megmereviti nyelvét, arcizmai is szükségtelenül megfeszülnek, hangszálai azonban — a mi fő, — nem zárulnak eléggé, a lágú íny sem tapad a garatüreg falához: származik belőle valami korcs ijesztő, erőltetett hang. Ennek első ellenszere a természetes, nyugalmi helyzetbe való visszatérés. Nyugodt arc kifejezésünkkel s a növendék arcának nyugalomra intő megsimogatásával s azzal érvük ezt el, hogy a levegőt csupán élettani szempontból használtatjuk vele. Aztán lehető nyugodt arccal, igen kisdudaszájnyílással elülről kezdjük a zönge-keresést a *bababa, dadada, e, ó, a, á*, féle hangok gyenge, gügyögésszerű kiejtésével. Itt a *b d* tiszta kialakulása nem lényeges, csak az az alkotórész fontos, mely zönge néven van bennük és az *a, e, o, á* hangban.

És ide is vonatkozik az az észrevétel, hogy az erőltetett, fátyolozott zöngét csak úgy tüntethetjük el, ha az illető tanuló szervezetének és egyéniségének megfelelő zöngét megtaláltuk számára. Ugyanis nem lehet eléggé hangsúlyoznunk két dolgot. Egyik: hogy sokféle alaku zöngét kell ejtenünk a siket ta-

nuló számára, hogy ő azokból egyet észrevehessen és azt megfelelő viszhanggal visszahangoztassa. Másik : hogy valamennyit gyöngéden, erőltetés nélkül ejtsük, hogy ne a zöngével járó erőt lássa és ne azt akarja félszeg hangjával utánozni, hanem a csengő szinczetet vegye észre, és azt utánozza. Legyen folyton szem előtti példánk a csecsemőnek *alaktalan hangu gyűgyöge, dadogása* (gygygy, ddd).

A gyakorlat azt igazolja, hogy a sokszor és erővel hajsolt *pá* zöngéje fátyolozottabb, ellenben az ujonnan próbált *tátátá*, vagy *tó* szóban tiszta zöngét kapunk. A hosszan és erővel hangoztatott *pá* szintelen, a gyakori rövid pötyögtetése azonban (pápápá) sikerült lehet. A mi *á*-val nem vezet sikerre, azt megtaláljuk esetleg az *ó*, *ú* féle hanggal. A mi némely növendéknél kétszer ejtve fátyolozott az egyszer hangoztatva kielégítő. Egyik növendék a *fa* szóban ejt ki legjobb zöngét, a másik a *te* szájállásból ad legcsengőbb hangot, a harmadik a gyenge, szintelen kezdés után erősíti csengő zöngévé a hangot, a negyedik csak az erősebb hanghullámu kezdéssel ejt ki jó zöngét. — Minden növendéknek más és más a valamire való képessége ; azért minden növendékünket egyéni módozattal kell jól megszólaltatni akarnunk, Mindenik növendékünk számára keressük meg s tartsuk számon azt a hangoztatási kulcsot, a mely alapon a többi jó hang zárját is megnyithatjuk. (Mintahang, mintaszó).

5. *Arra is van eset, hogy egy-egy növendék heteken hónapokon át sem szólaltatható meg,* — Az ily növendéknek e hosszas némaságát a legtöbb esetben nem a szakember rovására kell írni, hanem annak kell betudni, hogy az illető növen-

dék az értelmességnek rendkívüli alacsony fokán van. Várni kell, mert éretlen az elme, s így nem lehet fegyelmezett a szervezet sem.

Még kell azonban az ejtett hang szempontjából figyelni az ily gyermekeket nevetésük és sírásuk alkalmával, vagy játékuk közben. A sírási hangot csak tudomásul vehetjük, erre nem építhetünk. A jó kedvből származó hangot azonban felhasználhatjuk, mert ezt megneveltetéssel megismételhetjük.

És ha mindezek után sem találjuk meg minden ponton a kívánható eredményt, ne veszítsük el a türelmet, s ne mondjunk le a reményről. „A gyermeki elme(és szervezet is) — mint az alma — időre érik.” Az idő meghozza a sikert, ha kissé később is. Ne akarjuk minden áron ma elérni azt, a minek holnap lesz itt az ideje. Legyünk nyugodtak és igazságosak. Gondolkozzunk néha arról is, vajon minden esetben rajtunk kívül van e az elégtelenségnek az oka? A lelkiismeretes és tanulni vágyó fonetizáló tanárnak legyen zsebében állandó figyelmeztetésül egy kis kézi tükör, hogy a tanuló rossz hangját utánozva, önmagát is gyakorta megvizsgálhassa mind beszédszervi, — mind pedig erkölcsi szempontból.

AZ EGYES HANGOK KÉPZÉSI MÓDJA.

A hangok tanításának sorrendjét nem a népiskolai tanmenet állapítja meg, ahol tudvalevőleg a betűvetés állítólagos könnyebbsége az irányadó. Annál kevésbbé lenne jó az abc sorrendje. De még a beszélni kezdő halló gyermek hangoztatási sorrendjét sem vehetjük egészen irányadónak, mivel a halló kisdednél a beszélő szervezet fejlettsége, vagy fejlettlensége jelöli meg az egymásutánt. A siketnémánál a szervezet fejlettnak mondható, legfeljebb gyakorlatlan. Itt a láthatás, az érzékelhetőség az a főszempont, mely a hangok egymásutánját megállapítja.

E főszemponton belül azonban vannak kisebb eltérések, mert az illető tanárnak egyéni nézete és képessége, továbbá a megszokás és főként : a tanulók más-más alapképessége indokoltá teheti, hogy kisebb eltérések lehessenek a sorrendben. Azonkívül figyelembe kell venni azt is, hogy némely hangok hiába láthatók és érzékelhetők, mert utánzásukra kezdetben nincs még meg a tanulóban a képesség (c, r).

Tehát bármely felállított sorrendtől lehet és a körülmények szerint kell is, hogy—egyes növendékekre tekintettel—legyen kisebb eltérés. Ez azonban nem gátolhat meg abban, hogy a főszempont szerint általában valamennyi növendékre egy sorrendet fel ne állítsunk és azt ne követhessük.

A hangok sorrendjének felállításánál kizárólagosan csak egy szempont vezérel, az t. i., hogy *melyik hangot veszi észre és tudja előbb utánozni a gyermek.* A többi szempontot, hogy t. i. az ille-

tő hang főhangzó e, vagy mássalhangzó, zöngés e, vagy zöngétlen, fuvó e, vagy pattanó, előbb, vagy hátrább képződik e, ajkcsucsorítással jár e, vagy anélkül, könnyű írásu e, vagy nehéz betűalak, egyszerű e, vagy összetett, hogy ilyen, vagy olyan helyzetet foglal e el a tudományos rendszerben stb stb.; figyelmen kívül hagyjuk. — Lehet, hogy e szempontok közül egyik, vagy másik következtetésen érvényesül a főszempont keretén belül, de ez éppen úgy nem lehet érdeme a beosztásnak, mint ahogy gáncs nem érhet az u. n. tudományos szempontoknak figyelmen kívül hagyásáért.

Annak előrebocsátásával, hogy az *á*, *a* *ó* főhangoknak a *p*, *t*, *f* hangokkal való társítása legyen egyidejű, azaz: ezek a jó hang megtalálhatása végett már a kezdet kezdetén váltakozzanak: a zöngének és a zönge nélküli lehelletnek könnyebbségi sorrendben történő módosítása, vagyis: a *hangok képzése* az alábbi módon történik.

á. Zöngés hang. Az inyitorla itt is, mint minden zöngés hangnál, — kivéve az *m*, *n*, *ny*, hangokat, — a garat falához simul, s a hangszalagok között rezgő levegő a szájüregen tódul ki. Az ajkak a nyugalmi helyzetből — a mikor ugyanis gyengéden egymáshoz érnek — egész szélességükben annyira eltávolodnak egymástól (a felső ajak mozdulatlan marad, az alsó pedig leesik), hogy az ajkak közepén a beszélő hüvelykujjának vége beférhet. A nyelv hegye a nyugalmi helyzetéből (a fogak mellől) hátrább és lejjebb húzódik az alsó foghús alá, az egész nyelv pedig szintén hátrább húzódik és ejjebb nyomul. Az alsó fogsor hegye látszhatik, a felsőé nem. A kettő éppen egymás fölött legyen.

Az ajkak ne feszüljenek. E helyzetben a lágy iny (inyvitorla) felhúzódását még nem látjuk. Hacsak lehetséges, ne is akarjuk látni és láttatni, mert különben nagyobb szájállás kell hozzá és talán erőltettség keletkezik. — Hibás az á, ha az inyvitorla nem emelkedik fel eléggé a garat falához; ekkor orrhangu az á. Az orrhanggal sokszor együtt jár az is, hogy a nyelv hegye kelleténél hátrább, háta pedig feljebb húzódik. — Az úgynevezett fejhang eller a mell rezgését kell érzékeltetni. Ha az ajkak és a nyelv nem a kívánt állásban vannak, akkor a, e, stb. féle hang hallatszik. Tehát a beszélő szervezet jó beállítása szükséges.

Az á rezgését érzékelhetni a gégefőn, a lehelletet pedig a száj elé tartott kézfejen, tenyéren; a száj állása pedig látható. A mesterséges eszközöket, beavatkozásokat lehetőleg kerüljük, vagy kis mértékben használjuk. Az úgynevezett nyelvcsontocska merőben nélkülözhető is, az újjal való irányítás is ritka legyen, az álló tükör csak utolsó esetben vétessék elé. Ezek helyett jobb és kizárólag az az érzékelésmód használandó, hogy a tanuló egyik kezét a mi gégénk, arcunkra, ajkunkra, mellünkre stb. helyezze, másik kezét pedig magának megfelelő testrészére tegye. Azonban erről is szokjék le 2-3-4 év alatt akként, hogy ne csak rajtunk ne érzékeljen így, de idővel még magán sem. A tanár kezeügyében azonban legyen egy kis kézi tükör, hogy önmagát megvizsgálja, ellenőriznie mindig legyen könnyű alkalmá.

p. Zöngétlen hang. Az inyvitorla — mint minden zöngétlen hangnál — a garat falához simul és a levegő a szájüregben jön ki. Az ajkak összezsú-

kódnak, de erősebben, mint pl. a *b*-nél. Amennyiben a növendék csak a *b*-nek megfelelő laza bezáródást végezné: a két hang közti különbséget az ajkak és a szájszögletek érzékeltetésével kell észrevétni. A *p*-nél ugyanis feszültebbek az ajkak, szájszögletek, mint a *b*-nél. Ha a jól bezárt és a szájban tömörített levegőt — zöngé nélkül — kipattantjuk az ajkak közepén: *p* hang keletkezik. Megtörténhetik, hogy egyik-másik növendék a zöngés *p*-t, azaz a *b*-t hangoztatja. Ha ilyenkor nem szándékozunk a *b*-t megrögzíteni, a *p* számára fúvási gyakorlatokat (f) végzünk,—zöngé nélkül: össze-összecsuksuk az ajkakot s így záródásokkal végézzük a fuvást,—ez is elvezet a *p*-hez. A pattanás-szerű levegőkiömlés csak egy pillanatig tartson, különben vagy *h*, vagy valami zöngé hallatszik, ami elrontja a jó *p*-t. A nyelv nyugalmi helyzetben van, a fogsorok közel vannak ugyan egymáshoz, de nem érintkeznek; az ajkak ne húzassanak be a két fog-sor közé, az erőlködésig ne feszüljenek; ne egész szélességükben pattanjanak szét, csak a közepén. Érzékelhető a levegőpattanás a kézfejen, a hüvelyk- és mutató-ujjnak az alsó ajkakra tévése által. Negative a gégén is érzékelhető: t. i. ott nincs rezgés

a. Zöngés hang. Az *á*-ból kell kiindulni, Ha az *á* jó volt, akkor csak annyi módosítás essék rajta, hogy az *á*-nál teljesen szétvált ajkak a száj-zugoknál 1—1 cm.-nyi hosszúságban összeérjenek, mi által az ajkak köralakhoz közelednek és egy kissé csúcsosodnak. Egyik fog-sor sem látszik. A könnyebb szemléltetés végett feltünőbbé is lehet tenni a különbséget azzal, hogy az *á*-nál a száj-

szögleteket hátrább húzzuk, s így a száj még szélesebb lesz, az *a*-nál pedig a szájszögletek összehozásával az ajkak előre jönnek egy kissé és a körhöz közeledő alakot mutatnak. A nyelv mindkét hangnál egyforma helyzetű. Érzékelhető a zöngé a gégén, mellen; a szájon kiömlő meleg levegő pedig a szájnylás elé tartott tenyéren. Rossz az *a*, ha orrhangú, ha fátyolozott, vagy ha erőltetett. Ezért figyeljünk az invitorlára, nyelvállásra és a gégefőrezgésre. *Á* hangzik, ha a csucsortítás nem elég; *ó* hangzik, ha a csucsortítás tulságos; *e* hangzik, ha a nyelv a kelleténél előbbre jön.

f. zöngetlen hang. Alsó ajkunk a nyugalmi helyzetből kimozdul: egy kissé felfelé és befelé a felső fogsorhoz húzódik úgy, hogy belső széle a felső fogsorral együtt annyira elzárja a kitóduló levegőt, hogy 1 mm.-nél nagyobb rés (magasságban) ne támadjon. A felső fogsor hegye látszik az alsóból semmi. A két fogsor nem ér össze, a felső fogsor előbb van, mint az alsó. Az itt zöngé nélkül kitóduló folytonos levegő *f* hangot ad. A kisebb rés nem enged ki hangot, a nagyobb rés szintelen hangot ad; az alsó ajak külső részével csinálni zárlatot—mintha ajkába harapna az ember—nem jó. Az ajkakat nem szükséges csucsortítani. *Ha* zöngés lenne a hang, (v) fuvási gyakorlatok végzendők. Az *t* a száj szélességi irányában előtte tartott mutatóujjon, vagy a tenyéren érzékelhető.

t. Zöngetlen hang. A nyelv hegyével és a felső fogsorral képződik leggyakrabban és legszebben. Lehet a fogak között, vagy a felső foghúsnál is képezni, de ez ritkább, kevésbé jó s most figyelmen kívül hagyjuk. A nyelv koronáját lapátszerű-

leg s a nyelv széleit is légmentesen oda illesztjük a felső fogsor belső feléhez. Az alsó fogsornak látszhatnak a hegye. Az orrüreg is el van zárva. A szájban így megsűrűsödött levegőnek akként nyitunk utat, hogy a nyelv hegyét mintegy 4 cm.-nyi körhosszuságban lepattantjuk a fogak mellől. Ekkor jön létre a pillanatig hangzó *t*. Érzékelhető a fogak elé tartott kéz fején, ujjhegyeken, tenyéren. Amennyiben zöngésen hangzik (*d*), a gégefőn kell érzékelteni a zöngé hiányát. A fogak között képzett *t* szemléltetőbb ugyan a tanulóra nézve, de ez a látási szép ellen való hiba. A felső foghúson és a kemény szájpadlás elején is képezhető (*s* képzí is egyik, másik tanuló), de ez — amellet, hogy nehezebben tanítható — a hallási szép ellen van. A pattanás után a légáramot azonnal meg kell szüntetni, különben *h-s* színezetű (*th*), vagy zöngés (*te*) lesz, mely mindkét képzés rossz.

ó. Zöngés hang. Kiinduló pont az *a*. Ha az *a* szájjállítását még inkább kerekítjük, úgy, hogy egy felnőtt ember közepes nagyságú szájának nyílása körülbelül 4 cm. területű, vízszintes irányú tojásalakot mutasson, a kiáramló zöngé hang *ó* lesz. E közben az ajkak még inkább eltávolodnak — előre a fogsortól; az orrüreg a lágyinytól el van zárva, a nyelv pedig az *a* helyzetéből kissé feljebb emelkedik. Az *a* és *ó* közötti nyelvallás különbségére a gégefej mozgása is figyelmeztet, amennyiben az *ó*-nál lejjebb száll a gégefő, mint az *a*-nál. A *ó*-nak rossz zöngéjét úgy kell megjavítani, mint ahogy általában a zöngé javítandó (L. a zöngé fejezetet!). Ha pedig a formája nem határozott, akkor a nyelvallásban és ajakcsucsorításban van a hiba. A rövid

o képzése feljegyzést nem érdemlő szerv változással történik, azért csak arra legyen figyelem, hogy a rövid o félannyi ideig hangozzék, mint az ó s megfordítva. — Mindkettő a gégefőn érzékelendő s a szájon látható.

v. Zöngéshang. A *v* képződési alakja majdnem olyan, mint az *f*-é, csak hogy a *v*-nél, noha lazábban, de egészen odaér az alsó ajak a felső fogsorhoz. Ha a *v* elmosodottan hangzik, ennek az oka, hogy az ajak és a felső fogsor között a szükségesnél nagyobb hézag van. Ha pedig nagyon feszül az alsó ajak, akkor nem rezeg eléggé és ez is hiba. Az *f* ajakállásával fujassuk a növendékkel a levegőt, ezt zöngésítsük meg magunkon (*v*) s érzékeltezzük a növendékkel a magunk és az ő gégén, alsó ajkán és két szájszöglete táján. — Ha az *f* nem volt jó, a *v* aligha lesz jó s megfordítva.

b. Zöngés hang. A *b* a *p* mintájára képződik, azzal a különbséggel, hogy a *b*-nek zöngéje is van, A zöngé egy pillanattal előbb képződik, mint az ajakpattanás. E zöngét a gégén és a mutató-, meg hüvelykujjal a szájszögletnél, az arczon és az alsó ajkon lehet érzékelni. Az ajak zárata lazább, mint a *p*-nél. Rossz a *b*, ha orrszínezetű, vagy ha zöngétlen; azért első esetben az orrüreget jól el kell zárni, második esetben pedig zöngéssé teendő a levegő már a hangszalagoknál s ez a levegő rezgetesse meg a szájuüreget is. A felfujott arccal képezett *b* nem szép.

d. Zöngés hang. A *d* képzéséhez a *t* szolgál mintául azzal a különbséggel, hogy a *d*-nek zöngéje is van, melyet a gégén és az alsó ajak hosszában, s az arczon a szájszögletek közelében lehet,

érezkelni. A gégezárlat itt is egy pillanattal előbb képződik, mint a szájbeli pattanás. A szájbeli zárlat lazább, mint a t-nél. Oly d-t is szokott a siketnéma hallatni, melyet a nyelv hátsó részével képez, anélkül, hogy a nyelv hegyét lepattantaná. Ezt csak a gégefő tájékán lehet érezkelni. Elfojtott zöngének hívjuk ezt, melyet jónak nem tarthatunk. Ha nem kellőleg zöngés a d, szintén megjavítandó. Nem egyszer orrszinezetű a d (nd). Ez esetben az inyvitorla felhúzendó: ezt a t jó begyakorlásával érzük el. A nyelvheggyel a kemény szájpaddás elején képzett d nem jó, mert a szükségesnél nagyobb erőt kíván és nem is szép hangzása.

k. Zöngétlen hang. A k a szájpaddás hátsó részén úgy képződik, hogy a nyelv töve felemelkedvén, légmentesen elzárja a kijöni akaró levegőt. A megsűrűsödött levegő előtt felpattantjuk a nyelvet, s az így támadt hang a k. Az érezkelése —tekintve a hátsó képződési helyet— a gégefőn és a felett történik. Képződési helyét a szájban is láthatni, pattanását pedig a száj előtt érezhetni. Az ajkak nyílása akkora, mint az á-nál. A nagy erővel képzett k h-s szinezetű lesz (kh), azért a gyöngé hangoztatás ajánlatos. Némely tanuló nem tudja azonnal képezni s még nagy idő után sem. Azért szokták úgy is képezni, hogy a növendék nyelvének hegyét leszorítják s a már ismert t-t mondatják vele. A növendék a t-t akarván mondani, k-t ejt. Vagy: vízet vétetnek a gyermek szájába s azt hátracsukott nyaktartásból ki kell löknie a szájából. Mindkét esetben hallható egy többé-kevésbé jó k féle hang. Minél mesterségesebb, erőszakoltabb az eljárás, annál kevésbé fog sikerülni

a jó hang. Utolsó esetben megpróbálható e két utóbbi mód is.

ú. Zöngés hang. Az *ú* kiindulási pontja az *ó*. Az *ó* ovális alakját annyira kerekítjük és kisebbitjük, mint pl. egy nagy lencse mag. E közben az ajkak előre jönnek, a nyelv háta az *ó*-énál is magasabbra emelkedik, hegye pedig ugyanakkor hátrább húzódik. Az *a*-hoz viszonyítva, feltűnik a különbség. A zöngét és a nyelv emelkedésének hatását érezhetni a gégefőn és ennek tájékán. A levegőnek a szájon kell keresztül jönnie, amit az ajkak elé tartott tenyéren lehet érzékelni. Két hibája szokott lenni: *ó* színezetű, vagy pedig oly szűk a nyílás, hogy inkább *v* képződik. Mielőtt más hangra mennénk, e hibák kiigazítandók. Ritkább eset az, hogy orrhangú színezetű.

m. Zöngés orrhang. Az ajkak állása olyan, mint a *b*-nél, tehát az ajkak teljesen zárulnak ugyan, de lazán. A nyelv nyugalmi helyzetben van. A tüdőből jövő levegő megtölti a szájüreget is, de nem itt, hanem az orrüregen tolul ki. Az orrüreg tehát nyitva van. Az *m* érzékelhető a gégefőn, az orr két oldalán, az arcon kézzel és egy simára törült tükörlappal az orrüreg előtt. A tükörlap ugyanis elhomályosodik. Az *m* jó hangzását elrontja az, ha a nyelv töve felemelkedik és a levegőt nem engedi be a szájüregbe. A jó *m*-hez nemcsak az szükséges, hogy a levegő az orron jöjjön ki, hanem az is, hogy az a szájüregbe hatolva, ezt is megrezegtesse.

e. Zöngés hang. Kiindulási pont az *á*. Ajkainkat ugyanolyan helyzetben tartva, mint az *á*-nál, nyelvünk hegyét az alsó foghús mögől az alsó fogsorhoz érintjük, — a metsző- és a szemfogak szé-

lességében. Az alsó fogsor látszhatik, a felső nem. A két fogsor körülbelül 1 cm.-nyire van egymástól. E közben a nyelv háta akaratlanul is felemelkedik egy kissé s szélei a felső zápfogak belső széleit érintik. A nyelv közepe a hegyétől kezdve egy kisebbszerű vájulatot alkot. Az orrüreg zárva van. Az így kiömlő zöngés levegő *e* hangot ad. Érzékelni lehet a gégen s alakja látható a szájbán. Némelyek—hogyan az *e* jellege jobban kidomborodjék—a nyelvet a szemléltetéskor annyira előre tolják, hogy a fogakon is kívül ér. Végső szükség esetén megengedhető, *de csak így, vagy gyakran így szemléltetni* nem tanácsos, mert a szépérzékét sérti és az átmenetet megnehezíti. Hibás kiejtése az *e*-nek leginkább abban fejeződik ki, hogy orrhangu színezetű, vagy az *á*-hoz közel jár. Az orrhang ellen az orrüreg elzárásával, az *á*-s színezet ellen pedig úgy kell védekezni, hogy a nyelv hegye kellő helyre: előre helyezendő, az alsó fogak mögé.

sz. Zöngétlen hang. Az *sz* érzékeltetésénél az ajkak 1 cm.-nyi távolsággal majdnem oly alakot mutatnak, mint az *á*-nál, azzal a kis különbséggel, hogy az *sz*-nél az alsó ajak egy kissé lejjebb ereszkedik és az alsó fogsorhoz húzódik; a nyelv hegye egész szélességben az alsó fogsor belső éléhez szorul, háta pedig felemelkedik (valamivel magasabbra), mint az *e*-nél; két széle azonban még ennél is jobban felemelkedik, úgy, hogy a nyelv közepén előre, lefelé haladólag a két felső metsző fog szélességének megfelelő vájulat keletkezik. A két fogsor egymás fölött akként van 1 mm.-nyi távolságra, hogy a felső fogsor 1-2 mm.-rel előbb van, mint az alsó. A nyelv két széle a felső fogsorokhoz tapad, előre domborodó

vájulatos közepe pedig majdnem a felső foghúshoz ér. E helyzetben a zöngé nélküli levegő a felső metszőfogak belső felületéhez ütődik, majd pedig a fogak közötti résen kifolyván, sz hang keletkezik. Az sz ajak- és szájállása anyiban hasonlít az e-hez á-hoz, hogy itt is széles szájállás van, ellentétben az s-sel, melynél némi ajakcsucsorítás észlelhető. Az sz képzése rendesen azért rossz, mert a nyelv hegye távolabb, lejjebb van az alsó fogsortól, mint ahogy kellene (j, ty féle hang); a fogak egészen összeérnek (nem jöhet ki a levegő, vagy más hanggal jön ki); vagy pedig az alsó és felső fogsorok fordított módon vannak egymás fölött, t. i. az alsó fogsor előbb van, mint a felső (s féle hang). Az is előfordul, hogy a nyelvháttal, vagy a hegyével a kelleténél szűkebb zárlat támad, ez esetben tyh, tsz, c féle hang keletkezik. A beszélő szervek kellő beállítása legyen a főgond. A feltűnőbb szemléltetés végett a nyelv hegyét még előbbre: az alsó fogsor belső felső végéhez is lehet tenni, ez esetben is jó sz keletkezik. A lehellet a fogak elé tartott kézen érzékelhető leginkább. Az s-hez viszonyítva inkább hideg ez a lehellet. Ha a fogak oly nagy távolságra vannak egymástól, hogy a levegő a résen anélkül jön ki, hogy a felső metszőfogakba ütköznék, vagy ha a nyelv háta nem emelkedik fel annyira, hogy a levegőt felülről ütköztesse bele lefelé a felső metsző fogakba: akkor csak h-s szerű hangot hallunk és nem jó sz-t. Az ajkak tulajdonságos szétfeszítése és minden erőlködés eleve és következtessen kerülendő itt is, mint minden hangnál.

ő. Zöngés hang. Kiinduló pont az *e*. Amint az *á*-ból ajakcsucsorítással lett *a*, így lesz az *e*-ből is *ő*, anélkül, hogy a nyelv állása változnék. Az ajkak nyílása akkora, mint az *ó*-nál, csakhogy az *ó*-nál az ajkak egy kevéssel előbbre jönnek, mint az *ő*-nél. Az orrüreg zárva van. A nem kielégítő kiejtés legtöbbször abban nyilvánul, hogy nem csúcsosodik eléggé a két ajak s nem tiszta *ő*, hanem *e* féle hang hallatszik. Ha jól begyakoroltatott az *e*-nek megfelelő szájjállás és elegendő az ajakcsucsorítás, tiszta *ő*-nek kell hangoznia.

1. Ez is zöngés hang. Az orrüreg zárva van. Jó képzése a nehezebb feladatok egyike. A nyelv eleje lapátszerűleg a felső fogsor tövéhez, illetőleg a felső foghúshoz tapad jó félkörben, egészen az első zápfogig. Hátrább a nyelv további két oldala nem érintkezik semmivel. A fogak, ajkak oly távolságra vannak egymástól, mint az *á*-nál. Az itt szabad utat nyert levegő a száj két zugánál jön ki a szájból. A hangszalagok között zöngésen kijövő levegő a szájiüreget is rezgésbe hozza., amely rezgés észrevehető a nyelv látható részein és érezhető a szájjugok tájékára tett ujjakkal. Érzékelhető még a gégefőn és az ajkak elé tett kezen is. Rossz képződése rendszeren abban nyilvánul, hogy a nyelv eleje nem lapát-, hanem ásószerűleg érintkezik a felső fogsorral, foghússal ; tehát kisebb helyt záródik el a szájiüreget és ez kevésbé visszhangzik, miért is az *l*-nek ez a szájbéli zöngéje, rezgése legtöbbször hiányzik a siketnémáknál. Másik nehézség, hogy a tanuló egészen elzárja nyelvével a szájiüreget és a levegő nem a nyelv két oldalán (hátról) jön ki, hanem az orron keresztül s így vagy egészen *n*,

vagy orrhangos *l* keletkezik. Ellenszere az, hogy gyors és gyakori nyelv-öltögetéssel (lllll) a levegő útját a szájon keresztül nyissuk meg. Az *l*-et a felső fogsor helyett a felső ajakkal képezni nem jó. Az *l* zöngéjét akkor kell megindítani, mikor a nyelv kellő elhelyezkedésben van.

i. Zöngés hang. Az *i* hang az *e* nyelvallásának fokozásából keletkezik akként, hogy a nyelv háta elül felemelkedik majdnem a szájpadról. (A nyelvnek az *e* és *i* között még van egy állomása (*é*), de ezt a középső helyet nehezebb még most eltalálni; azért ez a hang a nagyobb fegyelmezettség idejére: későbbre hagyatik). Az *i*-nél a nyelv hegye az alsó foghúson van, szélei a felső fogsorokhoz tapadnak, háta majdnem a szájpadról ér, a nyelv elejének felső része vájulat alakjában esik le a felső fogsor mögött, az alsó foghúsra. A fogsorok ne érik egymást. Az orrüreg zárva van. Az így keletkezett zöngés hang az *i*. Ritkán szokott orrhangu lenni. Gyakoribb hibája, hogy *é*-s színezetű, tehát nem emelkedik fel elég magasra a nyelv. Érzékelhető a nyelvemelés a gégefőn és a gégefői izmok feszültségéből. Az *i*-vel járó rezgés érzékelhető a fejtetőn is, sőt még a padló is közvetíti az erősebb rezgést. Az erőltetéstől azonban óvakodni kell itt is, mert a jó hangzású *i*-t nem ez erőszakos rezgés utánzása, hanem a beszélő szervek könnyed beállítása és a levegőnek természetes, nyugodt kibocsátása biztosítja.

g. Zöngés hang. Képzési alakja olyan, mint a *k*-é, azzal a különbséggel, hogy a *g* zöngés hang, tehát a *g*-nél nem oly erős és feszült a zárlat, mint a *k*-nál, hanem lazább. A *g* pattanását és zön-

gégét a gégefőn érzékelhetjük. Gyakoribb hibája az szokott lenni, hogy a kelleténél erősebb, vagy pedig zöngétlen (gh, kh, k). Tehát kevesebb erővel, gyengé pattanással képezzük, mert ugyanakkor a zöngé észrevehetőbben kialakul. Szokták némelyek elfojtottan is képezni (nagyon hátul), de ez a folyékony és szép beszéd rovására van.

n. Zöngés orrhang. Képződési alakja hasonlít a *d*-hez. Ahogy a *d*-nél elzártuk a nyelvvel a levegő szájbeli útját, épen úgy zárjuk el itt is, csak-hogy most a lágú inyt lebocsátjuk és a gégeből jövő zöngés levegőt az orrüregén át engedjük ki. A rezgő orrhang kézzel érzékelhető kissé az arcokon, még inkább a gégefőn és az orron. A kiömlő orrhangú lehellet láthatóvá lesz egy az orr elé tartott tiszta tükörlapon is. Gyakoribb hibája az, hogy nem eléggé orrhangú mindig, és azért átátsap a hasonló képződésű *d*-be (bündös).

z. Zöngés hang. Ugyanoly módon képződik, mint az *sz*, azzal a különbséggel, hogy a *z*-nek zöngéje van. Érzékelhető a gégefőn, az alsó állkapcsón és a fogak közé helyezett körömmel, illetőleg ujjheggyel. Gyakoribb hibája ugyanolyan okokból származik, melyek az *sz* ejtését is elrontják; azért tanácsos az az érzékelés, hogy a tanuló tegye egyik kezét gégéjére, másikat pedig akként használja, hogy alsó állát is érintse vele s mutató ujjának körmét a két fogsor közé helyezze. Ezzel eléri azt, hogy a két fogsor egymás fölött s épen a kellő távolságban legyen s e mellett az itt keletkező rezgést is érezheti. E helyzetben ejtsünk először *sz*-t s folytatólagosan nyomban utána *z*-t. A kettő közötti különbséget csakhamar felfogja és utánozza a

tanuló. A z-nek sokszor zöngétlen voltát így lehet leggyorsabban zöngéssé tenni.

r. Zöngés hang. Az r a legnehezebben kialakuló hangok egyike. Egy-egy gyermek elég korán kiejti, de a legtöbb csak hosszas gyakorlat után és a hangok vége felé. Azért e hangot majdnem mindennap gyakorolgatni kell, anélkül azonban, hogy akkor mingyárt feltétlenül meg is akarnók arra tanítani a némát. A nyelv részei az l-hez viszonyítottan : megfordítva zárják el a szájüreget, azaz : a nyelv hátsó szélei a zápfogakhoz tapadnak, elülső része pedig lefelé irányul s hegyével az alsó foghúsnál van. Az orrüreg zárva van. E helyzetben levegőt bocsájtunk ki, de e közben a nyelv elülső része felugrik a felső fogakhoz s — a nyelv hegyét kivéve — oda is szorul a felső fogsor belső széléhez. Az ajkak és a fogak állása olyan, mint az á-nál. A nyelv hegye és a felső fogsor között kijövő levegő rezgésbe hozza a nyelv hegyét. E rezgő hang az r. Érzékelhető a fogak elé tett ujjal és az az arcon. Az r-nek a zöngén kívül főtulajdonsága a nyelvrezgés. Némelyek nem szokván meg a nyelv rezegtetését, az uvulát rezgetik. Ez az u. n. racscsoló r. Ne erre tanítsuk a tanulót. Épen azért nem is tanácsos az r-t a gégefőn érzékeltetni, mert racscsoló r lesz belőle, melyről aligha szokik le a tanuló. A nyelvet a fogak, ajkak előtt és a szájzugok tájékán kell érzékeltetni. Itt érezze a tanuló a rezgést. Későre tanulja meg a növendék, mert előzetesen a nyelvnek sok gyakorlata szükséges hozzá. Különösen oly gyakorlatok végzendők szoktatásul, melyek a nyelv hegyének ráhatóbb mozgásával járnak. Ily gyakorlat a t ejtése, melyet nagyon jól, biz-

tosan kell képezni tudnia a tanulónak. Ez azonban nem elég, mert az *r* nem pillanatig, hanem hosszasan hangzó hang, Azért a *t*-hez *sz* hang, *sz* képzés is adandó (tsz), miközben a tanár — természetesen — az *r* rezegtetése felé tartson következetesen. Az *r*-t a *t*-vel kapcsolatosan (tr) tanulja meg legkönnyebben a tanuló. Egyébként az ajak-r-et (brr) is felhasználhatjuk kezdő gyakorlatul. Feltűnő a siketnémáknál, hogy aki megtanulja az r-et, az erősen ropogtatja azt. Ennek a hosszas próbálás, sokáig tartó szemlélet az oka. Arra kell eszméltetni a siket tanuló, hogy 2-3 szori meglendítése a a nyelv hegyének elég a jó *r* számára.

ű. Zöngés hang. Kiinduló pont az *i*. Ha a nyelvnek e helyzetében ajkunkat összecsucsorítjuk (inkább, mint az *ő*-nél, de nem annyira, mint az *ú*-nál), kapjuk az *ű* hangot. Gyakoribb hibája, hogy *ú* színezete van, tehát nem jö eléggé előre a nyelv; vagy pedig az ajkak igen összeérnek, s így *u* színezetű lesz az *ű*. Érzékelhető a gégefőn s látható az ajkakon. Az orrüreg zárva van.

j. Zöngés hang. Kiindulási pont az *i*. A nyelv hátát még az *i*-nél is közelebb visszük a szájpadról, úgy, hogy csak annyi rés maradjon, melyen surlódjék a kijövő levegő. E levegő, mely a gégeben már előbb zöngéssé lett, most *j* hangot ad. Érzékelhetni a zöngét a gégefőn, a surlódást az áll alá tett két ujjal, és a levegőkiömlést a száj előtt. Gyakoribb hibája a *j*-nek, hogy a nyelv nagyon közel jut a szájpadról és egészen elzárja a szájüreget s ekkor *gy*, *ty* féle hangot képez a tanuló; vagy pedig ugyancsak elzárván a szájüreget, az orrüregen át *ny*-t képez. Az is előfordul,

hogy a kellő határig nem emelkedik fel a nyelv és akkor alig hallható a *j* hang.

ty. Zöngétlen hang. Képzési helye közel van a *j*-hez : a nyelv állása is olyan, azzal a különbséggel, hogy a nyelv hátát egészen oda szorítjuk a szájpadláshoz és az orrüreget is bezárjuk, miáltal a levegő a szájban összeszorul. A nyelv hátának lepattantásával hallható hang a *ty*, mely zöngé nélküli. Érzékelhető az állak alatt és a száj előtt. Gyakoribb hibája, hogy a nyelv a kelleténél előbb való helyen zárja el a levegőt, azért *t*-féle hang hallik helyette (kut'a). Az is gyakori, hogy pillanatnyi szép hangzását a hosszabban folyó lehellet — a *h*-s színezet megrontja (kutha).

gy. Zöngés hang. A *gy* ugyanott és oly nyelvállással képződik, mint a *ty*, csak hogy nem oly feszült zárlat mellett, mint a *ty*, hanem lazábban és zöngésen. Az orrüreg itt is zárva van. Érzékelni is ott lehet, ahol a *ty*-t, s e mellett a gégefőn is. Gyakoribb hibája, hogy nem eléggé zöngés s azért helyette *ty*-féle hang hallatszik (ety). Másik hibája, hogy kelleténél előbb való helyen zárja el a nyelv a száját s így *d*-féle hangba megy át (ed = egy).

ny. Zöngés orrhang. A szájüreget ugyanott és ugyanúgy zárjuk el, mint a *ty*-nél, *gy*-nél, csak hogy az orrüreg nyitva van. Tehát a levegő — mely zöngés — az orrüregen távozik el. Hogy az orrhang most *ny*-nek hallatszik, azt a száj ily elzárási módja okozza. Érzékelhetni az áll alatt, az arcon, az orron és a gégefőn. Gyakoribb hibája, hogy kelleténél előbb való helyen záródik el a nyelv, azért néha *n*-féle hang hallatszik helyette (leán). Vagy nem nyitjuk meg eléggé az orrüreget, s akkor *gy*-

féle hang hallszik. (leágy). Ha pedig a nyelv tövével zárjuk el a szájüreget, akkor hátul képzett *n* hallatszik helyette, mint amilyen *n* vagy *ny* hallatszik e szóban: leán-ka; (n-ár).

é. Zöngés hang. Az *e* és *i* képződési helye között keletkezik. Tehát nem oly magasra emelkedik a nyelv elejének háta, mint az *i*-nél és nincs is a nyelv közepén oly nagy vájulat, mint ott. Az orrüreg zárva van. Érzékelni a zöngét a gégén lehet. A szájállást lehet látni és a gégefőn érezni is. Gyakoribb hibája, hogy az *e*-felé hajlik (szep); ritkább az, hogy *i*-be menjen át. Ha előtte az *e* nincs jól begyakorolva, a nyelv hátsó állásával *á*-ba is átmegy az *é*: száp (szép).

h. Zönge nélküli hang. Tulajdonképen könnyü hang, mégis kevés siketnéma képzi könnyűséggel és jól. Oly szájállással keletkezik mint az á, csak hogy a *h*-nál nincs zönge és majdnem akadálytalanul jön ki a lehellet. A kiömlő levegő a gégében surolja a hangszalagokat, majd a garat és a szájüreg falához ütődven, oly szájállás mellett jön létre, amilyen alakja az utána következő hangnak van. A hangszalagokbeli akadályt látni nem lehet, a lökésszerű lehellet azonban érzékelhető a mell esésén és a rekeszizom mozgásain, valamint a száj elé tartott kézfejen, tenyéren. A gégefőn csak negatív érzékelhető, t. i. a hangszalagok nem rezegnek. Az orrüreg zárva van. Kevésbé jó kiejtésének oka az, hogy keves hehezet-tel ejti ki a siketnéma és hogy előtte még szó közepén is (kály-ha) új lélekzetet vesz. A hangok sorában elül tanítani nem tanácsos, mert félős, hogy a magánhangzós szókezdetek hehezeteseek lesznek. (h-ásó).

c. Zöngétlen hang. Az *sz* helyzetéből lehet és kell képezni. Az *sz*-nek megfelelő nyelvállást oda módosítjuk, hogy a nyelv elejének háta oda szoruljon a felső fogakhoz és foghúshoz és a szájüreget egészen elzárja. Az orrüreg zárva van. Az így megsűrűsödött levegőt úgy pattantjuk ki, hogy a nyelv az *sz* állásába ugorjék. Az ily pillanatnyi pattanással létrejött zönge nélküli hangot *c*-nek nevezzük. Érzékelni a fogak előtt lehet, az ujjhegyeken és az ujjak közötti finomabb bőrrel. Pattanó hang ez is, mint pl. a *t*, de nem oly rövid, mert *sz*-féle sziszegés és egy kis folytonosság is van benne. Gyakoribb hibája az, hogy a *t* és *sz* tulajdonságait nem mindig foglalja magában azaz: vagy csak a *t* pattanósága van meg benne az *sz* színezete nélkül, (*tita*=cica) vagy pedig nagyon sziszegő és hosszasan képzett, (*szisza*=cica), holott a *t* rövidségének, pattanóságának is benne kellene lennie. —

s. Az *s* a legnehezebbek egyike. Némely fonetikus a sorrendnek első felére teszi, de mi nem ajánljuk, mert nem igen látható és a nyelvnek csak igen fegyelmezett működésével jön létre. A nyelv széleit a két felső fogsorhoz illesztjük s ezzel ott a levegőt elzárjuk, a hátrahúzott nyelvhegyet pedig elül a felső foghúshoz akkép közelítjük, hogy a foghús és a nyelv hegye között csak keskeny nyílás legyen és a nyelv hegyén egy kis csatorna képződjék. Az itt kisurlódó zönge nélküli és hosszán hangzó hang az *s*. Érzékelni kis mértékben a látással lehet, inkább azonban a száj elé tett kézzel, ha a levegőáramot kezünkre, vagy tenyerünkre bocsájtjuk. Hibás a képződése, ha a nyelv hegye hátrább a kemény inynél szorul a szájpadláshoz,

vagy nincs kellő közelségben a foghúshoz. Első esetben erőltetett és nem tiszta *s* keletkezik, utóbbi esetben pedig alig hallható valami susogó hang, mely szintén nem jó *s*. Akkor is hibás lesz az *s*, ha a nyelv minden ponton elzárja a kiáramló levegő útját, mert akkor *cs*-féle pattanó hang keletkezik. (*csó*=*só*).

zs. Zöngés hang. Ha az *s* jól, biztosan képződik, abból a *zs*-t kihozni könnyű dolog, mert csak zöngé adandó az előbbi nyelvválláshoz és működéséhez és kész a *zs*. Az orrüreg itt is zárva van. Érzékelhető a gégefőn. Hasonló hibás képződések fordulhatnak elé, mint az *s*-nél, ezenkívül még az, hogy elegendő zöngéesség nélkül *s* színezetű marad.

cs. Zöngé nélküli hang. Az *s* és *zs* helyén a nyelv hegyét légmentesen odaszorítjuk a foghúshoz és a szájüregben a megsűrűsödött levegő előtt a nyelv hegyét a fogak felé való irányban lepattantjuk: származik a *cs*. Az orrüreg zárva van. Érzékelni lehet a száj előtt, hol a levegő pattanását a kézfejjel fogjuk fel. Hibás a képződés, ha nem zárul eléggé a nyelv hegye a foghúshoz és hosszasan hangzó *s*-féle hang keletkezik (*sa-si* = *csacsi*). Hibás akkor is, ha *s* színezet nem kerül bele, mert ekkor meg nyelvheggyel képzett *ty*-féle hangot nyerünk (*tya-tyi*). Miként a *c*, a *t* és *sz* hangok keverékéből áll, akként a *cs* is az *s*-ből és egy *t*-féle pattanó hangból keletkezik.

Az *ly* hangot úgy ejtjük, tehát úgy is képezzük, mint a *j*-t.

A KAPCSOLT HANGOK (SZÓK) KIEJTÉSE, IRÁSA ÉS JELENTÉSE.

Beszédünk hangjait — a kisebb változtatásokat megengedve — abban a sorrendben fejlesztjük ugyan ki, amint az előbbi sorrend mutatja; de nem úgy, hogy előbb *minden egyes* hangot kialakítván, a hangok *kapcsolását* csak azután kezdjük meg. Nem! Már a legelső hangok képzése idején is alkalmazzuk a hangkapcsolásokat: összekötünk 2—3 hangot.

Az első hangok képzése. Ugyanis már az alaktalan (betűnélküli) zöngé keresése alkalmával kitűnt, hogy—míg egyik növendék talán az *ó, á a, ú, u* egyes hangok révén veszi észre s utánozza a zöngét,—a másik növendék már a *pá, tó, te, fa, ba—ba* stb. összetett hangokban találja azt meg előbb. Ezt kell szem előtt tartanunk a sorrendileg összeállított hangok képzésénél is. Külön-külön is megkaphatjuk a *p, t, f, b.* stb. hangokat, de úgy is kezdhethetjük a tanítást, hogy a *pá, tó, fa, ba—ba* hangcsoportokkal kifejezett fogalmakat küldjük szemléltetve előre. Taglejtésünkkel, kérdező arckifejezésünkkel tudakozódunk a növendékek előtt, hogy mi lehet az illető képzetnek a neve. Az érdeklődés tetőpontján kiejtjük valamennyi növendékláttára az illető hangcsoportot. Ez a kiejtés azonban most még csak arra való, hogy az érdeklődést csak nagyjából elégítse ki. Kövesse ezt aztán az egyes növendékekkel való kiejtési próba.

A hangképzésnek e legelején, mikor még sem az *á, ó, a, e* sem a *p, t, f, b,* hangokat nem tudja a növendék, akármely két hangból állítjuk is össze

a fogalmat, mindenik esetben *két új nehézséggel* kell megküzdenie a tanulónak. Ez azonban nem leküzdhetetlen nagy akadály, mert előbb már úgylis létrehoztuk volt a zöngét s most csak szájállást kell adni az *á*-nak, *ó*-nak *a*-nak, ami már fél nyereség. A *pá, fa, tó, ba-ba* hangcsoportok közül pedig először csak azt az egy *p, f, t*, vagy *b* hangot ragadjuk meg, melyet az illető növendék legeredményesebben megfogott és utánozni képes. Ez a kezdet nem megerőltető és a fokozatos haladhatásnak is biztos első lépcsője.

A hangok képzését tehát (általában) *nem egy hanggal*, hanem az *á, ó, ú, e, a, p, t, f, b, v* hangok különböző *kapcsolataival* kell kezdenünk,* hogy ezek közül legalább egyet-egyet minden növendék szá-

*) A némi hasonlóság révén meg kell emlékezni arról a tanítási eljárásról is, mely a német szakmunkák példája nyomán egyidőben hazánkban is nagyon lábra kapott. Abból állott ez, hogy valamely mássalhangzót minden főhangzóval — s viszont — összekötöttek, hogy a hangkapcsolást — akár volt rá szükség, akár nem, — végigvezessék egy sor ily értelmetlen hangcsoporton: *fá, fa, fe, fi, fó, fő, fú, fű, -áf, af, ef, if, of, öf, uf, üf*. Mintha bizony érdemes volna egy véka örteni valóért egy olyan nagy befektetésű s használatlanul heverő malmot építeni! Igen! ha van rá szükség, kereshetjük pl. a hibás kapcsolással hangzó *fa* hangcsoportnak utólagos megjavítását a rokonállásu *fá*, vagy *fó*, esetleg *fu* szomszédos helyzetében, de nem minden esetben, és nem végig valamennyi kapcsolaton, és nem azért, hogy a majdani, vagy tán soha elé nem forduló *üf* hangcsoportnak már most egyengessük az útját kárba vezett nagy időpazarlással. A hibás képződésű hangot ne ily távol eső és a legtöbb esetben nem is értékesíthető értelmetlen hangcsoportokon, hanem egy másik, szintén gyakorlati értékű szó kiejtésével gyakoroljuk, amilyen szó elég van és amiből megtanítandó ugyis sok van.

mára kapjunk kiinduló pontul. Eszerint a hangképzés első heteiben esetleg majdnem annyiféle a tananyag, a hány a növendék, de egy pár hét múlva a 8—10. hangnál ez a különböző tananyag kiegyenlítődik s valamennyi növendék számára egyöntetű lesz, — mert azzá kell tenni.

A további hangok képzése is egy-egy fogalomszóból induljon ki. Csupán a *hangképzés* szempontjából lehetne ugyan magára azt az egy bizonyos hangot is elévenni kiejtés végett, de ez lélektani szempontból erőszakosság a tanár részéről és érthetetlenség a tanuló számára. Mert ugyan mit kelljen gondolni annak az amúgy is gyenge tanulónak akkor, ha pl. csak a puszta *k*-t adjuk elébe és akarjuk kihozni beszélő szerveiből! ? A tanulót lehetőleg sohase hagyjuk tájékozatlanságban, avasunk be őt is az elérendő cél megértésébe és használjuk fel e megértést: vele együtt tartsunk a cél felé, hadd tudja ő is, hogy pl. a *k* hangot most azért tanulja, hogy a bemutatott *vak* fogalmát képes legyen megnevezni. Azért e fokon is megfelelő *jelentményes szón* s olyanon mutassuk be az illető új hangot, melyre előbb érdeklődését már megnyertük — a valóságos bemutatással, képpel, rajzzal, vagy taglejtéssel.

Ez a jelentményes szó mindennek fölött legyen rövid, aztán élesen szemléltethető, könnyen szemlélhető és lehetőleg gyakorlati értékű.

Arra is legyen figyelmünk, hogy az illető új hang lehetőleg és legalább háromféle viszonylatban is eléforduljon, t. i. a szó elején, a szó végén és a szó belsejében (*tó*, *tót*, *ottó*). Ha azonban — különösen kezdetben — nem engedi meg ezt a

lehetőséget a szónak előbb említett rövidségi, szemléltetőségi és gyakorlati értékességi főszempontja: akkor e követelményünket egyidőre függesszük fel.

A hangok kapcsolása. A hangok kapcsolásával az első 6-8 hang idején van sok dolgunk. Mert igaz ugyan, hogy jelentményes szókon mutatjuk be az *á, a, ó, f, p, t* hangokat (*pá, fa, tó, tót, pap, papa, pata*), de azonnal szét is bontjuk, hogy könnyebben megtaníthassuk kiejtésükre és leírásukra a tanulót. Tegyük fel tehát, hogy tudja már külön-külön jól hangoztatni a hangokat, de nem tudja még kellőleg összekapcsolni. Kiejti pl. (a *fa* hangjaiból) az *f*-et úgy, hogy utána szétnyitja ajkait s megszünteti a lélekzetet, s az *a*-hoz új szájjállással s új lélekzetvétellel fog. Már pedig ez nem egy szó, ez két külön hang. Az *f*-et be sem kell tehát végezni s már is az *a* helyzetet kell felvennie a szájnak. Az *f*-nek végső s az *a*-nak kezdődő képzése össze kell, hogy essék, egybe kell, hogy forrják, amit a siket és néma növendéknek nehéz észrevennie és utánoznia. Ez esetben az összekötendő hangokat a hangoztatás mellett írásbelileg is szemléltetjük. Távol, majd közelebb és aztán egymáshoz egészen közel írjuk ezeket és a magunk kiejtésével is akként érzekeltetjük, hogy az első hangot lehetőleg a következő hang szájjállásával képezzük s e közben a táblai két betűt is gyorsan összekötjük rámutatásunkkal. Az első 6-8 hang kapcsolatai után könnyebben megy a további kapcsolás.

Az írás. A hangképzéssel párhuzamos az írás. — Már a szoktató és fegyelmező foglalkozások idején is firkáltak és utánoztak a tanulók a

falitáblán némely könnyebb alakokat. Most a hangképzés idején a betűalakítás is megkezdődik. Azt a betűalakot írják, melynek a hangját kiejtik. Az első betűalakok az *ó, á, a*, aztán a *t, f, p*. A siketnémák írástanmenetében nincs meg s nem is lehetséges az a szigorú fokozatosság, mint amelynek a hangképzésben meg kell lennie, vagy mint a mily fokozatosság van az érzékűek tanmenetében. Mert a siketnémák tanításánál a hangképzés a fő. Ehhez alkalmazkodik minden más, — az írás is. Alkalmazkodhatik is az írás, mert a növendékek már 7-8 évesek, általában gyakorlottabb kezűek és sok idejük van az írás gyakorlására.*

A kiejtés és írás viszonya. A kiejtés és írás viszonya a hangképzés fokán ez:

a., Kiejtjük és kiejtetjük a hangot s azt leírjuk és leiratjuk. — Ha nem képes is kiejteni valamely növendék a kívánt hangot, azért részben a szájjállás után, részben a táblai minta után az ily növendéknek is le kell azt írnia, vagy másolnia.

b., Ezután egy pár héttel — megfordítottan — a leírt betűre mutatva, érzékeléssel hangoztatjuk a hangot s olvastatjuk a táblai alakot. Ez a kétféle mód a szükség szerint váltakozzék.

A kiejtés-írás- és a fogalom viszonya. *Először a fogalom, második a kiejtés, harmadik az írás.* Mint minden jó tanításnál a közlendő ismeretnek a szükségessége, hasznossága, és érdekessége kell hogy a tanulás indító oka legyen: akként a néma

*) A gyengébb képességűek számára jó szolgálatot tesznek Szabady Géza budapesti siketnéma-intézeti tanárnak sodronydarabokból készített betűalakjai, melyek részekből állván, összerakhatók. — L. Magyar Siketnéma-Oktatás 1913 .4. sz.

gyermek előtt is érdekessé, kíváнатossá kell tenni a beszédet, a szólni akarást. A mennyiben a tanítvány füle süket, ajka néma, s értelme is igen alacsony foku, az érdekessé teendő módszeres eljárás csak igen korlátolt lehet. A siketnémára ható első szólási inger az legyen, hogy belépven hozzájuk, vagy távozván tőlük. testtartásunkal, kalap-levevésünkkel, taglejtésükkel köszöntsük őket látható szájmozgással, hallható hangon—így: *pá!* Körülbelül az első szónak szemléltetése ez. A többenél is így járunk el. Máskor se tartsuk velük szemben feleslegesnek a hangos szót és a látható szájmozgást, még ha nem is értik meg mingyárt, mert ez az eljárásunk a beszéd szükségességét mutatja nekik, ingert okoz s beszédre—legalább is szájmozgásra—ösztönzi őket. A fogalomnak tényes bemutatását kövesse aztán nyomban a hangok csoportja: a kiejtés, ezt pedig a betűalak: az írás.

A *fogalom, kiejtés és írás* hármas viszonyítása ily változatokban kell, hogy eléforduljon.

a., Szemléltetjük a jelenséget; kiejtetjük a hangot; leírjuk, leiratjuk a betű(ke)t.

b., Ejtse ki a növendék utánunk a hangot (szót), mutasson rá a tárgyra, írja le.

c., Az irottat olvassa el a tanuló s mutasson rá a tárgyra.

d., Nevezze meg a mutatott tárgyat a tanuló s írja le.

Nem mindenik fokozat szükséges minden egyes esetben; de a két végső célt, minden növendékkel el kell éretnünk.

A KIEJTÉS CSISZOLTSÁGA.

Nem jó az egyes hang, ha erőltetett és fátyolozott, ha hehezetes, susogó és zöngétlen akkor, mikor zöngésnek kellene lennie; ha orrhangu, ha nagyon mély, vagy fejhangu, ha idegen hangba átcsapó, elmosodott; vagy ha oly halk, hogy nem lehet érteni. De tegyük fel, hogy ha e rosz tulajdonságok mind kiküszöböltetnek is; és ha az egyes hangok különváltan tűrhetőek is: együttvéve még mindig lehetnek javításra szorulóak. Nevezetesen, ha hiányzik az egyik hangról a másikra való könnyed átmenet: a beszéd darabos; ha nem kellő időben vesz a tanuló a beszédhez lélekzetet: beszédje nem kellemesen tagolt; ha a hangsúlyt nem illő helyre teszi: kiejtése nehezíti, sőt némelykor félre is vezeti a megértést.

A hangok közötti jó átmenet megkívánja a hangok egy második képződési módjának is a tudását, megtanulását. Másképp képződik pl. a *tót* szóban az első *t*, mint az utolsó, és másképp pl. *e* szóban látnék. A hangoknak az ily átmenetére külön is különös gond fordíttassék, mert a hallóknak beszédje és fülszokása szerint nem az u. n. szabályosan képezett hangok a legjobbak, hanem a kellemesen összefolyók.

A lélekzet. A siketnéma tanuló beszédközben mindig több levegőt használ el, mint szükséges; de a tanítása kezdetén épinséggel sokat, károsan sokat. Nagyrészen mi voltunk s mi vagyunk ennek az okai. A nagy levegő-fogyasztás következtében aztán gyakran megesik az is, hogy ott fogy el a tanuló levegője, ahol leginkább kellene,

t. i. a szó közepén, a mikor egy lélekzettel kellene bevégeznie az illető megkezdett hangcsoportot: kály-ha.

Hozzá tartozik tehát a jó kiejtéshez a levegővel való bánni tudás. Ne engedjük rászokni a növendéket arra, hogy különös nagy lélekzetet kelljen vennie pl. egy háromtagu szó (*fekete*) kiejtésére. Ne nézzük el, hogy mielőtt hozzá fogott volna a kiejtéshez, egy jó adag levegőt már előre kiszalaszson. Ne hagyjuk helyben, ha pl. egy kéttagu szó: *pa-pa* kiejtésénél egy mellkasnyi levegőt felhasznált. Ne tűrjük meg, hogy a *h* hangra oly készüllettel menjen, hogy a szó közepén vegyen reá új lélekzetet: *kály-ha*.

A hangsúly. A lélegzet célszerű beosztásától és felhasználásától függ a hangsúly — az erősségi. Tehát nem lehetetlen ez a siketnéma beszédjében sem. De kezdetben oktatni kell reá azt, a ki nem hallja a hangot és a ki most tanulja a beszédet. Nem elméletileg, de gyakorlatilag: érzékeléssel és a szemléletnek különféle módozatával kell eszméltetni a siketnémát arra a — máskülönben magától is mutatkozó — fiziológiai jelenségre, hogy a mikor legtöbb a levegője, akkor kell aránylagosan legtöbb levegőt kibocsájtania, t. i. a szónak az elején, az első szótaggal. A legkezdetlegesebb erősségi hangsúlyt már itt az első osztályban, a hangképzés elején is meg lehet — és meg kell kezdeni. Mintaszóul legelsőnek a *páva* szó a legalkalmasabb, mert kéttagu, — mert a *p* számára sűrített levegő áll rendelkezésre — s mert a hosszan hangzó *á* a legnyíltabb szájjállással nyithat utat az erő kifejtésnek. A *páva* szó után ne legyen oly két, vagy több tagu szó, mely egyszersmind hangsúlyos is ne lenne.

A TANANYAG FELDOLGOZÁSA.

A képes abc tananyagát 5 fokozatra osztottam. Az első kettő a szoros értelemben vett *hangfejlesztés és betűvetés* célját szolgálja. A harmadik fokozat a *nagy betűk megismerésére*, írására, olvasására való; a negyedik rész *gépileges olvasásra* szánatott; az ötödik rész az *eddig tanultaknak tartalmát ismétli*, ezt új szóanyaggal bővíti a *nyelvalaktan* legkezdetlegesebb *formáira való gyakorlatti eszméltetéssel*.

Az első, második fokozat az eddig adott utasítások szerint egészen feldolgozandó. Az elvégzett anyagot a tanár tanítása *utáni* időben írhatják, olvashatják, rajzolhatják a tanulók; egyszerűen: ismétlésre használhatják a könyvnek e részét. A harmadik fokozat a nagybetűk szempontjából tekintendő. A fonetikai, tartalmi és nyelvalaki szempont tehát csak a nagy betűk megismerése körén belül maradjon. Azért némely részek el is maradhatnak belőle. A tanárnak — könyv nélkül való — tanítása *után*, ezt a részt is olvashatják, ismételhetik a tanulók. A negyedik rész csupán olvasásra, a tanárral együtt való gépileges olvasásra való. Az ötödik rész szintén könyv nélkül gyakorlandó a növendékekkel. Ismétlés végett ezt is olvashatják a növendékek, a nélkül azonban, hogy akár a tartalmi, akár a nyelvalaki anyag tudását ez olvasástól követelnők, avagy csak várhatnók is.

Az abc-s könyv csak megerősítője lehet a könyv nélkül tanultaknak; ezért tehát a könyv nélkül kell megtanulniok azt, amit tudniok szükséges.

SEGÉDESZKÖZÖK.

A *kiejtés, írás és olvasás* szolgálatára némely segítő eszközök is használhatók és használandók.

Tükör. A kis zsebbeli tükörről szólottam már, mely kívánatos, hogy ott legyen minden fonetikusnak zsebében, könnyen hozzáférhető helyen. Ez inkább a tanárnak önmaga vizsgálatára való, hogy intározván a tanuló rossz kiejtését, hamarabb észrevegye a hibás képzés okát. De némely esetben nagával a tanulóval is láttatni kell a rossz és jó képzés alakját: azért egy oly nagyobb kézi, vagy álló tükör is szükséges, melyben egyszerre a tanár és tanuló arca is látható*) Egyébként e nagyobb tükröknek tulságos fontosságot nem tanácsos tulajdonítani, mert a legtöbb és legjobb hangot nem a tükröbeli láthatás biztosítja, hanem a tanár beszélő szerveinek látása és érzékelése utáni beidegzés és az izomérzés.

Nyelvcsontocska. Sokszor megtörténik, hogy siketnéma tanuló valamely hang képzésénél a nyelvét nem a kellő helyzetbe teszi és mutató fiyelmeztetésünk után sem képes helyesen beidegezni azt. Ily esetekben eléáll annak szükségé, hogy nyelvet némi külső beavatkozással irányítsuk. Legcélzerűbb volna, ha ujjunkkal tehetnők azt. Ha ujjunkkal nem tehetjük, használhatunk egy kanálnyelvágyságu és alaku tiszta csontocskát. De az ily külső beavatkozásnak is csak ritkán vehetjük és akkor is csak kis hasznát. Különös fontosságot nem tulajdonítsunk tehát neki.

*) Egy ily fonetizáló tükröt tervezett és készített Nagy Ester kolozsvári siketnéma-intezeti igazgató.

Mozgatható betűk. A cselekvő tanulás és a minél több oldalu érzékelés hamarább célhoz vezet. Azért a hangképzés idején használjuk a mozgatható betűket is. Az olvasáshoz való mozgatható betűk általában ismertek minden, tanítással foglalkozó előtt. Az íráshoz való mozgatható betűket Szabady Géza siketnéma intézeti tanár találta ki. Néhány, sodronyból készült betűrésszel valamenyi betű összeállítható. Különösen a gyengébb tehetségű siketnémák azok, kiknél feltűnő sikerrel használhatók ezek az összerakható betűalakok.

Tábla, irka. A siketnémák tanítása nagyrészen egyéni. Azaz külön-külön kell minden egyessel foglalkozni. Sokszor több percig is. Ilyenkor a többi nem ülhet tétlenül. Tehát magánfoglalkozásként irnak és rajzolnak — valamely másolást, vagy tetszés szerinti, önálló gondolatot. Ezt végezhetik a fali táblánál krétával, vagy ülőhelyükön palavesszővel, írónnal, tintával.

Szótár. Egy szótár alakú füzete is legyen minden I. osztályos tanulónak. A kiejtett és a táblára leírt szót írja be e szótárba. hogy szókincse legyen együtt, láthassa, olvashassa többször, és inkább megtarthassa emlékezetében. És hogy még erősebben megfogja a lélek, az illető szó után rajzolja le a növendék annak a fogalomnak bármily kezdetleges külső formáját is. A mellett hogy rajzolni is tanul, a fogalom megrögzítésével anyagot is gyűjt a beszédhez.
